

elkkwartaal

uitgegeven door de Evangelisch-Lutherse synode | jaargang 24, nr. 1 | maart 2024

Duurzaam Luthers Erfgoed: waar denk je dan aan?

Veldwerker en wetenschapper: beide academici maar hun werkerterrein verschilt

Paasrevolutie: tranen wissen, vrede stichten en toch ... het leven vieren

Om te beginnen ...

Zozo, denkt u bij het eerste doorbladeren van deze *elkkwartaal* misschien, wel wat veel voor het Luther Museum deze keer, het daar geconserveerde Luthers erfgoed, en ook nog een grote afbeelding op de cover. O ja en vergeet niet de herijkte 'Handleiding Roerend Erfgoed' met grote betekenis voor het luthers roerende erfgoed. Zoveel aandacht, is dat nodig?

Jazeker. Dat we dit benadrukken heeft alles te maken met het grote ELS-project *Duurzaam Luthers*, dat in februari 2023 van start ging en nu in volle opbouw is, zonder weg terug. 'Duurzaam Luthers Erfgoed' geeft, als onderdeel van dit project, mede richting aan het verhaal van ruim 400 jaar lutherse geloofsbeleving en identiteit (pag.16). Het Luthers Museum wil zo bijdragen aan 'ons' project *Duurzaam Luthers*. Daarnaast is er ook Luthers Vastgoed, waarover meer in de volgende editie van *elkkwartaal*.

Tijdens de recente Kerkenradendag (9 maart) is volop meegedacht en gesproken over de voortgang en aanpak

in *Duurzaam Luthers*. Ja, in het Luther Museum - voor enkelen de eerste keer dat ze daar waren en zo ook in staat de hele tentoongestelde collectie te zien - met een voortreffelijke deelname. Een uitgebreid verslag leest u in nummer 2 én via de tussentijdse ELS-nieuwsbrief (vraag ook uw kerkenraad hiernaar). Later dit jaar volgen bijeenkomsten op diverse locaties.

Met de 'Paasrevolutie' wijst dominee Wim van Beek op het verschil tussen onze revoluties - met ook rozen, anjers, jasmijn - en de revolutie die van Godswege plaatsvindt en zo een wezenlijk ander karakter krijgt. Dat het graf in de hof open is: een revolutionair gebeuren

Genoeg om, na het eerste bladeren, nu te gaan lezen. Doe dat graag en op het gemak, met onze redactionele zegen voor deze Pasen.

Alma Evenhuis

Inhoud

Meditatie	3	Woord&Sacrament	17
Veldwerker en Academicus	4	Wees blijde nu ...	18
Onze synodeleden	6	Wie is Jeroen de Haan	19
Paasrevolutie	8	Fusiegemeente luthers Oost-Groningen	20
Luther Museum Amsterdam	10	Dominee Hester Radstake	22
Erfgoed in de gloria	11	Cantorijdag 2024	23
Luthers in het land - Hoorn	12	KrisKrasKort	24
Martin van Wijngaarden	14	Wegen met Zegen	26
Zingen met Willem Barnard	15	Uit de synode	27
Duurzaam Luthers	16	Vrienden van Hoekelum	28

Colofon

Elkkwartaal verschijnt vier keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan degenen die ingeschreven staan in het register van Evangelisch-Lutherse leden in de Protestantse Kerk in Nederland.

Overname van artikelen en foto's is toegestaan na overleg met de redactie en met vermelding van de uitgave van *Elkkwartaal* en vermelding van auteur en/of fotograaf.

Redactie

Alma Evenhuis (hoofdredacteur),
Ingeborg Kriegsman (beeld & techniek),
Cristina Pumplun (secretaris),
Femke Akerboom-Beekman,
Leonie Crom-Wagenaar,
Joren Reichel

Redactieadres:

Vijfmolens 2
4247 EA Kedichem

Kopij volgend nummer

Inleveren voor 6 mei 2024
bij redactie@elkkwartaal.nl

Giften

U kunt *Elkkwartaal* financieel steunen via NL36INGB0002203600 t.n.v. PKN inzake *Elkkwartaal* o.v.v. gift *Elkkwartaal*. De Protestantse Kerk heeft een ANBI-status.

Adreswijzigingen of klachten over bezorging

Als u lid bent van een evangelisch-lutherse gemeente: bij uw kerkenraad. Als u alleen bent ingeschreven in het landelijke lutherse ledenbestand óf wanneer u geen lutheraan bent via de abonneementenadministratie.

Abonnementenadministratie

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, Postbus 8504, 3503 RM Utrecht, e-mail: abonnementen@protestantsekerk.nl, telefoon (030) 880 18 80.

Productie

Afdeling Communicatie en Fondsenwerving Protestantse Kerk in Nederland. ISSN 1569-6316

Website

Dit nummer en vorige nummers zijn te raadplegen op <https://protestantsekerk.nl/thema/lutherse-synode/>

Grafische verzorging

MMC Print (vormgeving),
De Groot Drukkerij (drukwerk).

Bij de voorpagina

Doorkijkje in het Luther Museum Amsterdam (foto: Luther Museum Amsterdam)

Meditatie

Ontzetting

TEKST: **SIETSE VAN KAMMEN**, predikant brandpunt Haarlem en huisgemeente Alkmaar

In een wereld waarin steeds weer en meer nieuwe graven gedolven worden, zijn wij geroepen een verhaal over een geopend graf gaande te houden.

Dat is vergeleken met het overleven in een hel van dreiging en onzekerheid een licht kruis.

Maar een opgave is het wel wanneer je probeert een oud verhaal met wonderlijke oriëntaalse elementen tot klinken te brengen.

Ik ga het in 600 woorden proberen.

Om te beginnen.

Het is goed om te weten en onszelf voor te houden dat het verhaal van Pasen niet zonder de verhalen van Witte Donderdag en Goede Vrijdag begrepen kan worden.

Dat dit verhaal van nieuw leven, niet om dat wat ons oog eigenlijk niet verdragen kan heen trekt, maar het juist laat zien en ... het daarbij niet laat eindigen.

Het 'verhaal van het geopende graf' zou het niet tweeduizend jaar hebben volgehouden, wanneer het de gewelddadige en van onrecht getuigende voorgeschiedenis onaangeroerd zou hebben gelaten.

Een wereld waarin, ook nu nog, gerechtigheid in de verdrukking is en verdedigd moet worden door moedige mensen die hierin geloven, zou voor wie de ogen niet wil sluiten, onzichtbaar blijven.

Wat daarbij helpt is een nog ouder verhaal dat vertelt over een vlucht, weg uit verdrukking.

Een verhaal over een uittocht van een grote groep mensen, geleid door een visioen van vrijheid, maar die de weg daarnaar toe moet bewandelen door een woestijn van uitzichtloosheid, die men alleen kan overleven door trouw te zijn aan dit visioen en door trouw te worden aan elkaar ...

Zo'n verhaal is veel sterker en kennen we uit TENACH. Dat de grote groep niet alleen de woestijn maar ook zichzelf en alle onderlinge tegenstellingen en wantrouwen moet overwinnen en pas zo kan uitgroeien tot een volk (dat juist in de woestijn geboren wordt, niet om te overleven alleen, maar om een visioen in bewoonbare wereld thuis te brengen, om in goede aarde te laten landen) maakt het extra sterk.

Zo sterk dat Jezus het op een krachtige manier kan gebruiken wanneer hij het brood breekt, de wijn schenkt en het Pascha aansnijdt.

Dat het Pascha, oftewel het paaslam, het vertrek uit het 'diensthuis', zeg maar de wereld zonder enig visioen markeert, is bij zijn leerlingen, zijn tijdgenoten bekend. Maar dat hij het hier op zichzelf betreft, is letterlijk ongehoord en blijft aanvankelijk onbegrepen.

Dat het Lam geslacht moet worden om dit Verhaal te kunnen laten vertrekken, wordt zichtbaar in het vervolg dat de kerk al vele eeuwen aandacht geeft op Goede Vrijdag.

Dat een God die zijn Zoon laat executeren, dwaas en onbestaanbaar werd gevonden is best te begrijpen. Goden waren onsterfelijk en deden waar zij zin in hadden. Alleen hierin onderscheidden zij zich van de antieke mens, die er maar wat van moest zien te maken. Voor deze mens restte slechts de donkere hemel van het lot. Een visioen was er niet aan te ontwaren.

Dat dit uitzicht op de toekomst aan het einde van de dag ten grave wordt gedragen en daarmee onzichtbaar wordt, zou je als een expressie kunnen aanmerken van wat we maar het 'harde leven' noemen. Daar ontbreekt vaak perspectief en bepaalt onze koppigheid of we de *struggle of life* een beetje succesvol aan kunnen.

Dat het graf op de derde dag ontzet is en geopend blijkt te zijn, is maar al te bekend maar leidde bij ontdekking vanzelfsprekend tot ontzetting.

Ontzetting heerst vandaag vooral over al die gedolven graven, die voortkomen uit excessief oorlogsgeweld.

Het roept ook hier de vraag op.

Wat helpen we de toekomst in?

Onszelf of het visioen dat ons ontzet en naar goede aarde verlangt?

Veldwerker en Academicus: wat kunnen zij elkaar bieden?

Ds. Erwin de Fouw en dr. Theo van Willigenburg gaan in gesprek

Het domein tussen preekstoel en studeerkamer en altaartafel omvat een groot gebied. Het strekt zich uit van wetenschappelijk onderzoek en universitair onderwijs tot theologisch, liturgisch en pastoraal veldwerk in de gemeenten. De verschillende disciplines moeten elkaar wederzijds toerusten. Hoe krijgt dat vorm en wat is daarbij nodig? Elkkwartaal spreekt met veldwerkers en wetenschappers.

TEKST EN BEELD: ALMA EVENHUIS

Deze serie biedt predikanten - als veldwerkers en academici - een podium om te praten over hoe hun disciplines dienstbaar aan elkaar kunnen zijn. Academisch gevormd zijn ze natuurlijk beiden; academici gaan óók voor in gemeenten en predikanten zijn óók academisch actief, ten dienste van hun werk. Hun dagelijkse praktijk en werkveld is echter verschillend. Dominee Erwin de Fouw en dr. Theo van Willigenburg bevragen elkaar, vanuit hun verschillende achtergrond.

Predikant is leraar én herder

Erwin de Fouw (*EdF*) is predikant van de ELG Den Haag. “Mijn kracht ligt in het pastoraat. Niet om er in de preek iets over te zeggen maar het staat bij mij ten dienste van het werk in de kerk; die twee aspecten moeten met elkaar in balans zijn”. In die context houdt hij ook van studeren. Binnen zijn (eerdere) gemeentepraktijk merkte De Fouw dat er meer geleerd en gestudeerd werd. “Ik heb daar veel van geleerd en nam dat later mee naar Zwolle. Daar hebben we de landelijke cursus ‘Leren van Luther’ ontwikkeld (die nu zijn 11e seizoen in gaat [*red*]) “Nu is het meer ‘duwen en trekken’; kleinere groepen verwachten van de dominee een goed verhaal, want die heeft gestudeerd, de rest lezen ze wel in de krant...”

Theo van Willigenburg (*TvW*) is theoloog en filosoof en promoveerde in de wijsgerige ethiek. In de ELG Apeldoorn is hij cantor en nauw betrokken bij de muziekkuitvoeringen. “Ik ben in

de eerste plaats wetenschapper en koos destijds om niet de gemeente in te gaan maar de wetenschap te dienen. Ik ga voor in diensten maar ben niet de predikant die de gemeente dient. Ik ben meer leraar dan herder, zo merk ik.”

Pastoraat als basis

TvW: “Ik bewonder predikanten die als herder voor de gemeente staan en in de dienst het pastoraat voortzetten. Die aanwezigheid als voorganger en als predikant van je gemeente is toch wel de basis. Het tekent je houding,

je kent de verhalen. Maar: de predikant moet ook blijven studeren. Niet alleen wetenschappelijk, ook met alle andere literatuur.” In zijn leesgroep, samen met (ook niet-lutherse) collega’s en theologiestudenten, lezen ze elke drie weken Luther en reflecteren daarop. TvW: “Het gebeurt online, we lezen achter elkaar, in vertaling en om de beurt. Ook dat is vormend, je ziet ontwikkeling in Luthers denken waardoor je eigen contextualiteit beter is te begrijpen. Vaak gaat het gesprek daarna over iets dat je meemaakt in de gemeenten. Ieder komt aan het woord. Luther was een geleerde en kon stevig doordenken over Gods gerechtigheid en vergeving. Maar hij had het niet alleen over de bijbel. Hij wist overal wat van. Dat

ken uit het verleden, onder meer over huidige ethische vragen, zoals slavernij, geweld, trouw, klimaat. Echt iedereen deed mee, publiek, collega’s, acteurs, schrijvers. Dat was verbindend, vanwege de inhoud, bijbels én wetenschappelijk. Gespits op het huidige onrecht in de wereld (en onze bijdrage daaraan) en de inzet voor een betere leefbaarheid.”

TvW: “Dat zou ik niet bedenken; het tekent jouw praktijk!”

EdF: “Ja, dat is bij jou dus anders. Jij preekt af-en-toe, bij mij zijn er altijd verdergaande gesprekken. Steeds pastoraal geïnspireerd, mede bepaald door de actualiteit van die week. En dan hoor ik nog weleens ‘dat is te politiek’, terwijl het in Zwolle bij wijze van spreken niet politiek genoeg kon

aan een leerhuis, ‘hoe zat dat nou met Luther’? In veel van mijn preken citeer ik Luther, kijk hoe dicht we staan bij wat hij zelf ook meemaakte.”

Blijven studeren: opleiding en permanente educatie

Beiden bepleiten een wetenschappelijke achtergrond, ook vanuit luthers geluid. TvW: “Het gaat er niet alleen om dat je veel praktische vaardigheden hebt, maar ook dat je je bronnen kent en die weet te vinden”. Op de huidige opleiding heeft hij nu wat minder zicht. “Het is jammer dat de PThU geen gezamenlijke bacheloropleiding meer heeft met de VU, zo kwamen lutherse studenten ook in aanraking met andere bloedgroepen.” Tot aan het emeritaat van prof. dr. Markus Matthias was dr. Andreas Wöhle interim docent Lutherana aan de PThU en met de huidige benoeming van Kinga Zeller is die leerstoel weer bezet. En prof. dr. Sabine Hiebsch werd vorig jaar herbenoemd op de leerstoel Lutherana aan de TU. TvW: “Het spreekt me aan dat er nog steeds theologen zijn die zich luthers uitspreken.”

EdF: “Ik twijfel aan het aanbod van de permanente educatie. Dat is wisselend en gaat een beetje mank aan actualiteit. Zeker, je moet blijven studeren maar het moet niet verworden tot vakjes doen (punten halen). De rust is eruit, helaas. Predikanten deden dat voorheen ‘anders’, je kreeg langer de tijd voor wat je wilde bestuderen, weliswaar met steun van je hoogleraar - zo was het gewaarborgd. Natuurlijk worden er ook goede dingen aangeboden. En dankzij uitstekende cursussen via de LWF, zoals in Wittenberg, verbetert het aanbod nog meer. En: de Lutherse Summer School (nu in haar vierde seizoen, *red.*) draagt veel bij aan de educatie. Het is ideaal dat daaraan ook predikanten, ouderlingen, diakenen en vrijwilligers deelnemen; ter stimulans en inspiratie voor kerkenraden en de gemeente.”

moet niet verdwijnen”.

EdF: “Die samenwerking - het delen van de verhalen; het is soms wel wat eenzaam. Ik zou zo mee willen doen in die groep van Luther lezen, ook om de verbinding. Alleen, het komt er niet van”. TvW: “Het is inderdaad te druk, er wordt aan ons getrokken, we willen de kerk redden. Maar als je wat los laat, komt de arbeidsvreugde ook.”

Verbinding en context

De Fouw vertelt van een toneeluitvoering over Maurits van Nassau (n.a.v. de stadsrechten van Den Haag), vorig jaar opgevoerd in hun lutherse kerk, met alle middelen die er waren. “Uit het nagesprek kon je lessen trek-

zijn.” TvW: “Koffiedrinken na de dienst is ook pastoraat. Dan durft men wel te vertellen wat ie gestemd heeft en blijkt dat er binnen een kerkgemeenschap wel op zes verschillende partijen is gestemd”. EdF: “Open het gesprek als blijkt dat ineens veel meer mensen op uiterst rechts stemmen en zeggen ‘dat maak ik zelf wel uit’. Ja, maar we zijn samen christen, bespreek de vraag ‘waaróm stem je dit?’. Vanuit het geloof worden ook keuzes gemaakt”.

TvW: “De context is belangrijk. Via onze muziekdiensten komen oude lutheranen én nieuwe leden binnen. Er is een strakke liturgie, mensen blijven plakken, weten soms weinig van het lutheranisme. Er is behoefte

Onze synodeleden: met wie hebben wij de eer?

Midden in de corona-periode ging de huidige synode van start, met deels bekende en deels nieuwe gezichten. Hier komen de leden aan het woord: wie zijn zij, wat motiveert hen en hoe zien zij hun taak in de synode en in de context van de toekomst van de lutherse kerk? Deze keer: Margo Jonker en Maarten van der Wouden.

TEKST: LEONIE CROM-WAGENAAR

MARGO JONKER

Ooit wilde *Margo Jonker* dokter worden, maar omdat de bètakant van het schoolse curriculum minder in haar interesseveld lag, besloot ze dat het dan maar dominee moest zijn: Albert Schweitzer deed het ook allebei. “Iets vanuit een geloofshouding voor mensen – en daarmee ook de samenleving – betekenen, is een belangrijke beweeggrond voor mij”, zegt Jonker. “Dat heb ik ook in mijn opvoeding meegekregen. Mijn ouders waren kerkelijk en maatschappelijk betrokken.”

In 1996 werd Jonker predikant in Ter Apel, maar vanwege het werk van haar man verhuisden ze in 2000 naar Zwolle. “Daar werd ik in 2004 PKN-predikante. In Zwolle moesten vanwege bezuinigingen kerken sluiten. Ik kreeg toen de vraag van de lutherse gemeente, die vacant was, en ik besloot het avontuur aan te gaan.”

Een stukje rouw was er wel: je laat iets van je eigen roots achter en moet je in een nieuwe context thuis gaan voelen. Maar Jonker hoefde in ieder geval niet weg en woont nog in Zwolle, waar ze iedereen tegenkomt en het allang geen issue meer is of je hervormd, gereformeerd of luthers bent.

Het bleek een goed avontuur te zijn. “Het was voor mij nieuw om in een kerk met een sterke identiteit te werken. Je gaat vanzelf ook dieper nadenken over waar je zelf vandaan komt, hoe je geloofsbeleving zich ontwikkeld heeft en waar je staat.”

Jonker ziet dat die identiteit zich in de gemeente uit in het zich bewust zijn van het ‘eigene’ van de liturgie, en in de beleving van het Avondmaal. Het gaat om de nabijheid, gedacht vanuit de genade, en om bemoediging. “Er is veel diversiteit in de gemeente, wat een groot goed is. Die diversiteit kan alleen bestaan in een gezamenlijk gevierde klassieke liturgie”, aldus Jonker. “De intense wijze waarop muziek beleefd wordt, of de Evangelielezing, die een respectvolle sereniteit in de kerk teweegbrengt: dat is bijzonder. En in die gemeenschappelijke beleving mag diversiteit er zijn: je mag jezelf zijn, je krijgt veel ruimte: Ieder mens staat op een eigen manier voor God. Die gedachte zit echt in de genen van de lutherse gemeente.”

Dat de lutherse gemeenten steeds kleiner worden en vergrijzen, ziet Jonker ook, hoewel Zwolle nog aardig wat leden heeft. “Als je bedenkt dat de lutherse kerk in Nederland minder leden heeft dan de protestantse gemeente Zwolle in zijn geheel, dan is dat een vreemde gewaarwording. Het is heel bijzonder en ook heel mooi hoe de lutherse kerk in Nederland georganiseerd is: het landelijk verband is sterk. Initiatieven als de Lutheran Summer School helpen daarbij; deelnemers houden contact met elkaar en vergroten daarmee het luthers netwerk. Desondanks is het voor de kleine gemeenten vaak lastig om het grote verband te blijven zien als je kampt met krimp- en vergrijzingsvragen: je kunt niet alles meer doen om de gemeente dynamisch en levend te houden. Er zitten grenzen aan wat mensen kunnen opbrengen. We hopen dat het initiatief Duurzaam Luthers een aanzet geeft tot antwoorden op en leren omgaan met de ervaren problematiek.”

Zelf vindt Jonker het bijzonder om met lutheranen uit het hele land te werken en van elkaar te leren. Ze is nog wat zoekend in de synodale commissie. Het duurt even voordat je precies weet wat iedereen doet, welke taken er nog liggen, wat de prioritering in die taken is, enzovoort, legt ze uit. “Ik heb nu anderhalf jaar meegekeken en kennis opgedaan, daar heb ik veel aan gehad en ik hoop ook iets te hebben kunnen brengen.”

Of ze zich weer beschikbaar zou stellen? “Als het nodig is, kom ik graag terug. Maar als het niet wenselijk is of er worden andere keuzes gemaakt, dan is het ook goed. Er moet hoe dan ook nagedacht worden over de wijze van

luthers bestuur: past dit in deze tijd, met het accent op duurzaamheid? Er moet vooral ook veel jonge bestuurskracht komen, dat is voor de kerk heel wezenlijk.”

Dat er lutherse vindplaatsen van spiritualiteit moeten blijven bestaan is voor Jonker geen vraag. “Het is mooi om te zien dat wanneer de lutherse kerk meer zichtbaar wordt, er ook oog is voor de schoonheid van de lutherse traditie bij anderen. Tijdens het Inspiratiefestival op Ter-schelling, toen het koud was en regende, werd de plek waar de lutheranen zaten druk bezocht. Onder het mom van ‘thee met noten’ boden we een warme plek, een lekker kopje thee en veel muziek. Men was onder de indruk van de warmte en genegenheid en kwam echt ‘thuis’. Het werd zeer gewaardeerd!”

Dankbaarheid en genieten van mooie kleine dingen, daarmee wordt de rode draad gevlochten die door het leven van Jonker leidt. “Ik kan genieten van de mooie kerstviering, van de verbindende initiatieven die we ondernemen in Zwolle, maar ook van een gesprek, van de tuin die straks weer in bloei staat en van de bijen die straks weer in onze rozenstruik zoemen. Zó leuk!”

Ze kijkt wel wat op haar pad komt en blijft zich graag inzetten voor de lutherse gemeenschap.

“Mijn wens voor de lutherse kerk is dat ik hoop dat het een gemeenschap blijft vanuit eigen kracht. Laten we niet al te bang zijn voor krimp; wat goed is blijft wel. Vanuit vertrouwen kunnen we het wel aan. Ik ben stiekem toch wel heel erg gesteld geraakt op die kleine gemeente in Zwolle, die voor lutherse begrippen groot is, en waar mensen met liefde kerken. Dat moeten we echt behouden!”

MAARTEN VAN DER WOUDEN

“Absoluut met toewijding en plezier!”, antwoordt **Maarten van der Wouden** op de vraag hoe hij omgaat met de veelheid aan werkzaamheden die voortkomen uit het lid zijn van de synodale commissie. “Na mijn vorige termijn in de synode als plaatsvervangend lid werd ik benaderd voor de synodale commissie. Het is door de vele onderwerpen, die niet zo eenvoudig te delegeren zijn en toch bij de synodale commissie horen, niet altijd eenvoudig om de balans tussen werk, privé en synodale taken op elkaar af te stemmen. Maar het is ook heel dankbaar en mooi werk.”

Van der Wouden is geboren in Ammerstol, bij Schoonhoven, een “socialistische enclave van vissers, landarbeiders, dijkbouwers en timmerlieden in de Krimpenerwaard”, zoals hij treffend zegt.

“Er was een hervormde kerk, die later ‘vrijzinnige kerk’ werd genoemd. In mijn jeugd was ik lid van deze kerk. Later werd mijn interesse in de kerk wat minder. Na het overlijden van mijn eerste vrouw leerde ik Truus kennen, mijn huidige echtgenote. Zij woonde in Arnhem en was lid van de lutherse gemeente. Zodoende kwam ik daar ook terecht, zo rond 2000.”

Van der Wouden noemt zich met hart en ziel lutheraan. “Alles haakt prachtig in elkaar: de liturgie, hoe er gevierd wordt; je bent onderdeel van de dienst, en die participatie geeft een heel prettig gevoel. Wanneer je je verdiept in wat Luther gedaan en geschreven heeft, dan is dat overweldigend. Alleen al de gedachte niet in zonde geboren te worden, maar in de genade – zo sta ik er ook in. Het heeft mij veel gegeven.”

Al gauw deed Van der Wouden mee aan allerlei activiteiten en werd lid van de kerkenraad – daar was hij kerkrentmeester en voorzitter. In die tijd heeft hij de verkoop van de lutherse kerk in Arnhem mede begeleid. “Dat was een pijnlijke en moeilijke beslissing, maar het ging echt niet anders. Nu kerkt men onder andere in het kerkgebouw van de oud-katholieken. Zelf verhuisden we vijf jaar geleden naar de Achterhoek en zijn nu met veel plezier lid van de ELG Zutphen”, aldus Van der Wouden.

Inmiddels zit zijn termijn in de synode er al bijna op. Van der Wouden: “Ik vond het erg fijn het te hebben kunnen doen. Met plezier kijk ik terug op de afgelopen acht jaar, zeker op mijn tijd in de synodale commissie. Het is een goede groep met een bruisend leider, die met hart en ziel iets in beweging wil zetten. Het was (en is nog) hard werken,

maar ik geloof intensief in het hogere doel ervan. Voor ons is het nu van belang voor een goede opvolging te zorgen.” Over hoe die groep eruit moet zien, kan hij nog weinig zeggen. Wel moeten opvolgers zich realiseren dat ze op een rijdende trein springen: die van Duurzaam Luthers 2030. “We zitten nog in de inventarisatiefase”, legt Van der Wouden uit. “We zijn nu vooral veel aan het ‘ophalen’ in de diverse lutherse gemeenten. Dat is met name voor Arie Bijl (projectleider Duurzaam Luthers) een behoorlijke klus. Daarna moeten we tot een projectbeschrijving komen, aan de hand waarvan vorm, inhoud en uitvoering bepaald zullen worden. Dat kost veel tijd. De huidige synode is nog ruim een jaar aan zet, dat is te kort om het hele project af te ronden. Het vereist moed en uithoudingsvermogen je aan deze taak te committeren.”

Zijn die mensen te vinden? Van der Wouden twijfelt: “Als je alleen al bedenkt hoeveel moeite het kost om een Lutherdag te organiseren, dan zit het niet mee. Door gebrek aan menskracht (en ook wel financiën) hebben we dit initiatief afgeblazen en ons aangesloten bij het Inspiratiefestival op Terschelling. Dat was overigens prachtig; een geweldige sfeer; we hebben ons als lutheranen goed kunnen laten zien en we verrasten velen. Er was daar veel belangstelling voor het luthers gedachtegoed en de wijze van vieren, maar in het land zie je dat weinig terug. Dan hechten mensen toch nog erg aan hun eigen, vertrouwde kerk. Het blijft een belangrijk aandachtspunt dat we ons beter profileren, en dat is ook een speerpunt van Duurzaam Luthers.”

Daarmee is echter het probleem van de menskracht nog niet verholpen, geeft Van der Wouden aan. De interne problematiek van een permanent tekort aan bestuurskracht, oude gebouwen, krimpende en vergrijzende gemeenten en geldzorgen blijven de kop opsteken. “Het behouden van de lutherse waarden wordt ook nogal eens uitgelegd als ‘niet te veel inbreuk op onze gewoontes’: daar zit een

beperking van de lutherse gemeenschap. Maar wat we ook merken”, licht hij toe, “is dat mensen best graag dingen willen doen, maar te bescheiden zijn om zich te melden of denken dat je heel veel moet kunnen en kennen om iets in de kerkenraad, de synode of überhaupt als vrijwilliger te kunnen betekenen. En dat is jammer, want we rollen het liefst de looper uit voor alle handen die zich melden: liefst zo veel mogelijk mensen met verschillende talenten, dan kun je slagen maken.”

Zijn hoop en wens voor de toekomst? Het klinkt als een cri de cœur: “Laten we *alsjeblijft* blijven bestaan en blijven geloven in onze kracht. We zijn een wereldkerk, kijk maar eens wat er op zo’n Assemblee in Krakow gebeurt. Echter zijn we ook een kleine gemeenschap in Nederland, met maar 26 gemeenten. Laten we ons nog meer zichtbaar maken en houden. Het lutherse is mooi; dat horen we telkens weer van classis predikanten, die onze synode bijeenkomsten bezoeken. We hebben met onze wijze van geloven en vieren betekenis in het geheel. Dat mogen we nooit vergeten. Daar mogen we ook best trots op zijn!”

Paasrevolutie

Het woord revolutie ligt niet lekker. Het roept beelden op van barricades, gevechten, brand en moord, veel ellende. Of het nieuwe inderdaad beter is, moet je maar afwachten. De onderdrukker ervaar je als een kwaad, maar menigmaal blijkt de bevrijder uiteindelijk uit hetzelfde vaatje te tappen.

TEKST: WIM VAN BEEK - BEELD: INGEBORG KRIEGSMAN

Oorspronkelijk is revolutie helemaal niet zo’n radicaal begrip. Het werd gebruikt voor het terugrollen van een boekrol. De sterrenkijkers gebruikten ‘revolutie’ voor de omwentelingen van hemellichamen. Tot het rond 1700 een allesbehalve onschuldige omwenteling gaat betekenen. Revolutie wordt het woord voor een plotselinge verandering in politiek en maatschappij. Soms gewelddoos, en dan spreekt men van een fluwelen revolutie. Ze krijgen bloemen-namen: anjer (Portugal 1974), rozen (Georgië, 2003), jasmijn (Tunesië, 2011). Maar veel talrijker zijn de omwentelingen die met veel geweld gepaard gaan. Ik begin maar niet aan die lijst.

In geen enkele Nederlandse Bijbelvertaling, oud of nieuw, wordt het woord revolutie gebruikt. Zelfs de wijze

sterrenkijkers zien geen omwentelingen maar een stille, vaste ster die hen naar het koningskind leidt. Alleen de oude Latijnse vertalingen gebruiken het woord. In de paasverhalen in de Evangeliën wordt de steen voor het graf van Christus weggerold, afgewenteld. Geen enkele christen zal daarbij echter aan revolutie in de huidige betekenis hebben gedacht. Terwijl het uiteindelijk de meest indringende omwenteling blijkt te zijn.

Keer je om

Een wél vaak in de bijbel gebruikt woord hangt samen met terugkeren, omkeren, bekeren, tot inkeer komen. Aan die oproep wordt soms wel, soms geen gehoor gegeven. Ninevé luistert! Nog veertig dagen, dan zal Ninevé omgedraaid worden, had Jona gezegd. De bewoners wachten er niet op en

draaien zich daadwerkelijk om. Ze gaan in zak en as zitten en gaan het vanaf dat moment echt anders doen: Een revolutie in de stad, als werkelijk alles wat leeft, het kwaad van zich aflegt in een groot vasten.

Tot zo'n ommekeer wordt ook Israël opgeroepen. De uittocht uit Egypte is de door God uitgevoerde revolutie, waarbij het slavenbestaan wordt omgekeerd tot leven in vrijheid. En de troonzitters storten neer. Een geweldloze revolutie, waarbij geen dode was gevallen als Egypte haar macht niet in handen had willen houden. Maar ze balden hun vuisten om hun zwaarden en speren; met strijdswagens snelden zij achter de Israëlieten aan. Zo lopen ze dood in hun eigen geweld.

Léven als een ander mens

Israël is vrij. De revolutie is echter allerm minst voltooid. Want de ommekeer, van Egypte naar Kanaän, de omwenteling, van angst naar vertrouwen, van onderdrukking naar vrijheid, van angst naar vreugde, dat moet geleerd worden.

De tocht door de woestijn wordt een permanent heen en weer. Amper drie dagen aan de andere kant van de zee en het volk wil alweer terug naar Egypte. Zo snel vergeten mensen!

Wat gisteren gaarkeukens waren, zijn na drie dagen vleespotten geworden. Nog even en hun krotten zijn paleizen en de gesels waarmee ze geslagen werden zijn erpalmen. "Laten we een hoofd aanstellen en terugkeren naar Egypte", roepen ze, zelfs als de verspieders de rijke oogst van het beloofde land laten zien.

Veertig jaar moet Israël leren hoe je als vrij en verantwoordelijk mens kunt leven. Een mens wordt niet zomaar bekeerd. Er kan misschien een plotse lichte licht in het donker zijn, een stem in de stilte, een gevoel aangeraakt te worden maar gaan léven als een ander mens, daar heb je jaren, ja, je hele leven voor nodig.

Revolutie eindigt dus niet met de overgave of ondergang van de onderdrukker. Dat maakt een nieuwe weg mogelijk. Maar die kan heel lang zijn. Een nieuwe weg, waarvan je je ook weer kunt afkeren: 'Laten we teruggaan naar Egypte.' Ze hadden 't nog gedaan ook, als iemand anders zich als leider had opgeworpen. De vraag

is alleen of ze nu weer droogvoets door de zee waren gekomen.

Blijvende revolutie

Johannes de Doper begint zijn prediking aan de Jordaan met de woorden: "Bekeer je, want het koninkrijk van de hemel is vlakbij." Dat 'koninkrijk van de hemel' is wat in wet en profeten 'het beloofde land' heet. Jezus zal door de Jordaan gaan en met dezelfde woorden beginnen. Je mag ook vertalen 'keer je om'. De NBV spreekt van inkeer, maar suggereert daarmee dat omkeer alleen iets innerlijks is. Revolutie speelt zich niet alleen in je hoofd af, maar kenmerkt je hele leven. Met de verkiezing van Israël heeft God een permanente revolutie ingezet. Dus gaat Jezus die weg. Consequent. En christenen hebben die roeping ook. Bevrijding, én opdracht. De mens, die weet van goed en kwaad, is de mens die in vrijheid kan kiezen. 'Kies dan het leven, kies dan de zegen,' houdt Mozes het volk aan de rand van het Beloofde Land voor. Maar mensen zijn draaikonten. Ze moeten de oproep om God en zijn woorden van leven constant voor ogen houden, want voordat je het weet zit je weer in Egypte. Daarom hebben joden zo'n *mezoeza* aan de deurstijlen bevestigd.

Wanneer je je huis uitgaat, wanneer je je huis binnen gaat, telkens weer je afvragen: hoe het staat met mijn 'revolutie', waarop ben ik bedacht, in m'n huis en in de wereld. Vragen die

net zo goed voor christenen, ja voor alle mensen gelden: wat moet er in deze wereld allemaal omgekeerd worden, waar moet onrecht omgebogen worden, hoe kunnen we gebalde vuisten open maken en tot zegen laten zijn. Jood of christen, islamiet of niks, we hebben nog veel te leren.

Waarachter revolutionair

Aan het eind van de evangeliën lijkt de leer- en levensweg van Jezus en de discipelen toch weer in duigen te vallen. Wie zal ons de steen van het graf afwentelen, vragen de vrouwen zich af. Niet om met Jezus hun weg te vervolgen. Ze zijn op de vroege morgen van de nieuwe dag op weg gegaan om het lichaam van hun Jezus te zalven. Als liefdesbetuiging, als laatste groet, als je iemand definitief uit handen moet geven. Ze keren zich naar het dode lichaam van de mens die hen zo lief is geworden. Geen omkeer of revolutie, maar een verdrietig afscheid, waarna alleen de beelden en woorden uit die geweldige jaren jou voor de geest blijven staan. Wat daar in dat graf gebeurd is, vertelt geen van de Evangelisten. Het gaat ook niet om hóé het geschied is, maar dát het geschied is. Dat het graf in de hof open is, dat is een waarachtig revolutionair gebeuren. Het grote verschil met onze revoluties is, dat dit een revolutie is die van Godswege plaatsvindt en daardoor een wezenlijk ander karakter krijgt. Ingrijpender, wezenlijker kan dit niet zijn. De omwenteling van dood naar leven. Sta op. Dat is de uitnodiging van God om de tranen van mensen af te wissen, om recht te doen, vrede te stichten en het leven te vieren. Lang leve de revolutie!

Luther Museum Amsterdam

een verhaal van geschiedenissen in beeld gevangen

In het *Luther Museum Amsterdam*, gevestigd in gebouw Wittenberg aan de Nieuwe Keizersgracht, worden grote verhalen verteld. In plaats van een los object is nu een heel museum onderwerp van bespreking.

TEKST: MARTIN VAN WIJNGAARDEN - BEELD: uit collectie Luther Museum

Lutherse Reformatie

Aan de hand van diverse schilderijen wordt het verhaal van Luther verteld. Zijn strijd tegen de aflaten (en de Paus). Het maken van nieuwe liederen: Luther is bijna als een 'singer-songwriter' afgebeeld. Maar ook dat de pastorie vanaf Luthers tijd door gehuwden bewoond werd, in plaats van door ongehuwde priesters. Het verhaal van Luther, en de reformatie die met hem verbonden was, wordt ook verbeeld door mooie Bijbel- en liedboekuitgaven, avondmaals- en doopgerei.

Méer dan zwaantjes

In de stijlvol ingerichte ruimtes hangen portretten van reformatoren, vele van Luther, maar ook van Calvijn en theologen als Melancthon. Gaandeweg gaat deze lijn van portretten over op portretten van Nederlandse lutheranen. De rode lijn wordt gevormd door portretten van predikanten: de vader en moeder(!) van de Visscher, wiens naam aan zijn bijbeluitgave werd verbonden. Lentz, een van de oprichters van het nu nog steeds bestaande én actieve Lutherse genootschap (dat bewijst het *Dagboek*). Aan de hand van objecten wordt duidelijk hoe Nederlandse lutheranen hun theologische afkomst en ontwikkeling zagen. En met deze inrichting toont het museum de specifieke ontwikkeling van de Nederlandse lutheranen, als godsdienstige minderheid. Het gaat dus om meer dan alleen lutherrozen of zwaantjes. Zo zijn meer verhalen als strengen met elkaar vervlochten.

Amsterdam (en omstreken)

De site van het museum maakt duidelijk dat aan de basis van de verzameling het bijeengebrachte erfgoed van de Amsterdamse gemeente en haar diaconie ligt. Werd het eerst grotendeels voor de Amsterdamse gemeente vervaardigd of verworven, inmiddels staan er ook steeds meer objecten van andere (vaak opgeheven) gemeenten. Daardoor is het verhaal breder dan alleen het Amsterdamse aspect. Toch blijft de Amsterdamse component de meest bepalende. Alleen al door de locatie. Het onderkomen van het museum is gebouwd als het Oude Mannen- en Vrouwenhuis van de Evangelisch-Lutherse Diaconie. Het speelde een grote rol bij de opvang van arme ouderen en in sommige tijden ook wezen. En Amsterdam kon en deed dit op een voor andere gemeenten onnavolgbare wijze. En dan zijn kerkgebouwen als de Oude Lutherse Kerk aan het Spui, de Ronde Lutherse Kerk aan het Singel en de Hersteld Lutherse Kerk aan de Kloveniersburgwal nog niet eens genoemd.

Zorg en prestige

De zorg die oorspronkelijk in dit pand aan behoeftigen geboden werd, vertelt uiteraard een verhaal van een voorbij verleden, over het huisvesten van behoeftigen. Dit was een verhaal dat voor andere kerkelijke en stedelijke instellingen niet anders was. En in de nu te bezoeken regentenkamers is af te lezen dat dit ook geldt op het gebied van besturen. De lutherse regentessen en regenten wilden zich niet van collega's van andere instellingen onderscheiden, ook al waren zij - vergeleken met anderen - een minderheid. De allure en hun zelfbewuste statuur toont zich in mooi meubilair, indrukwekkende regenteborden, maar vooral ook in het pand zelf met onder meer een monumentale burgemeesterspoort. Van de oude instelling is, naast de regentenkamers en de kerkzaal, ook de gang te bezoeken. De uiteenlopende afbeeldingen in die gang, die gezamenlijk een zogenaamde tijdlijn vormen, bieden vensters op de voornamelijk Amsterdamse geschiedenis van lutheranen en onder meer de zorg die zij boden en nu nog steeds bieden.

De balans

Al met al: een veelzijdig verbeeld verhaal van lutheranen in Amsterdam en in Nederland, met een eigen confessionele traditie van geloven. Dat de regentenkamers als museale stijlkamers behouden zijn is ook een bijzonder gegeven,

en dat niet alleen voor lutheranen. In veel Nederlandse musea bestaan dergelijke stijkamers ten gevolge van andere tentoonstellingsconcepten niet of nauwelijks meer. Grote verhalen, met soms grote impact, worden groots verteld. Het museum is meer dan een bezoek waard om alle met elkaar vervlochten verhalen in beeld te zien.

De toespitsingen in dit artikel werden gekozen aan de hand van reacties en opmerkingen van studenten van VU-FRT en Reinwardt Academie, erfgoedonderzoekers, de Zilverclub en museumconservatoren.

Erfgoed in de gloria

Eind 2023 vielen twee festiviteiten samen. In Museum Catharijneconvent bestond de afdeling *Erfgoed in Kerken en Kloosters* 10 jaar én er werd een herijkte *Handleiding Roerend Religieus Erfgoed* aangeboden. Dit alles heeft betekenis voor het lutherse roerende erfgoed.

TEKST: MARTIN VAN WIJNGAARDEN

Nadat een eerdere stichting die (in opdracht van kerken en ministeries) het kerkelijk erfgoed in kaart bracht, werd opgeheven, is sinds 2013 deze taak ondergebracht bij de afdeling *Erfgoed in Kerken en Kloosters (EKK)*. Inmiddels is veel meer veranderd. Om te beginnen zijn diverse kerken samengegaan, werden objecten verplaatst of afgestoten. Het lutherse smaldeel van de PKN is in zijn geheel geïnventariseerd geweest, maar ook daar zijn (en komen) genoemde veranderingen aan de orde. Daarom zal met medewerkers van *EKK* een en ander opnieuw worden bekeken en beschreven. Dit alles past volledig bij het huidige beleid van de Lutherse Synode

om goed in kaart te hebben en te houden wat de lutherse traditie in Nederland allemaal in huis heeft. Dit is een aspect van het hedendaagse omgaan met roerend luthers erfgoed (voor boekerijen als van de SLUB en het orgel- en gebouwbezit zullen andere zaken geregeld gaan worden).

Handleiding Roerend Religieus Erfgoed

Een ander aspect is hoe gemeenten in de dagelijkse praktijk met zorgen of vragen geconfronteerd worden bij hun roerend erfgoed. In vorige nummers van *elkkwartaal* werd daar ook aandacht aan besteed. Uit de respons op dat artikel bleek dat de *Handleiding Roerend Religieus Erfgoed* uit 2012 (ook het officiële instrument van CCBB's bij dergelijke vragen!) nog steeds zeer behulpzaam was bij lastige vragen. Zoals: restaureren of niet; waar onder te brengen als het in de gemeente geen functie meer heeft; waar rekening mee te houden als het misschien toch niet zo'n kostbaar object is; noem maar op.

Dagelijkse praktijk als basis

Inmiddels werd deze handleiding ook weer bij de tijd gebracht en is nu ook digitaal te raadplegen via www.catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/het-heft-in-eigen-hand.

Een van de gedachten achter deze herijking was om de realistische mogelijkheden van gemeenten als basis te houden. Dit is een duidelijk vertrekpunt. De overzichtelijke en mooi vormgegeven *Handleiding* sluit aan bij vragen en juist ook mogelijkheden van de dagelijkse praktijk. Een andere beweegreden was om een antwoord te geven op de uitdrukking 'onbekend maakt onbemind'. De landelijke ervaring was dat dit 'onbemind' zijn ook wel eens uitmondde in 'onverschillig'; zoals meubilair dat niet herbested wordt zomaar de shredder in gaat. Om dit alles te begeleiden is deze handleiding een hulpmiddel en bedient ook uitersten: van aandacht voor actuele zorg tot bewustmaking van cultureel belang en betekenis.

Aanbieding herijkte Handleiding door Anique de Kruijf in de OK-Gertrudiskapel te Utrecht, in aanwezigheid van afgevaardigden uit het tripartite-overleg.

Uiteraard kunnen er, naast de handreikingen vanuit al het bovenstaande, aanvullende vragen zijn. Voor lutheranen is er een samenwerkingsverband waarop teruggevallen kan worden. Het zal ook deel gaan uitmaken van het synodale plan Duurzaam Luthers. Dit samenwerkingsverband is een tripartite overleg en het laat zich (te) kort als volgt karakteriseren: *Museum Catharijneconvent*, met name de afdeling *Erfgoed in Kerken en Kloosters* voor onder meer genoemde (her)inventarisaties en dataopslag; *Luther Museum*

Amsterdam voor bijvoorbeeld het fysieke aspect, zoals tentoonstellingen en tenslotte de *VU, Amsterdam Centre for History and Heritage of Protestantism* voor (hulp bij) onderzoek en duiding.

Lutheranen hebben bijzonder roerend erfgoed, en met onder andere *EKK* en de *Handreiking* ook alles in huis om het zo goed mogelijk te beschrijven, behouden en begrijpen.

Een kerk, een orgel, twee organisten en een hechte gemeenschap

'Luthers in het land' op bezoek in Hoorn

Het is nog stil in hartje Hoorn als ik op een winterse zondagmorgen vanaf het station naar de Evangelisch-Lutherse Kerk aan Het Ramen loop. De kerstverlichting hangt nog boven de straten. Dat zal niet te maken hebben met het feit dat dit de derde zondag na Epifanie is en dat deze zondag dus nog volop hoort in de tijd na Kerst.

TEKST EN BEELD: CRISTINA PUMPLUN

Ik nader het 18e-eeuwse kerkgebouw, dat geflankeerd wordt door monumentale historische huizen in een straat die parallel loopt aan de grote winkelstraat. De lampen aan weerszijden van de grote groene kerkdeur branden. De gevel van de kerk is goed zichtbaar nu de leibomen ervoor niet in blad staan. De deur staat open en ik stap naar binnen, onder het medaillon door dat boven de deur bevestigd is en met een Psalmvers dit grote huis identificeert als een Godshuis: 'Hoe lieflijk zijn uwe wooningen Heere Zebaoth! Psalm 84:2'.

De organisten: de oude en de jonge

Binnen tref ik de nieuwe vaste organist aan, Edwin Hinfelaar. Onlangs heeft hij het stokje – of beter de speeltafel – overgenomen van Rieuwert Blok, die vele decennialang alle diensten in deze kerk heeft begeleid. Zowel de jonge als ook de oude organist hebben in Amsterdam hun leerjaren gehad. Rieuwert Blok volgde als voorbereiding op zijn orgelstudie aan het Sweelinck Conservatorium lessen bij de cantor

organist van de Amsterdamse Westerkerk Simon C. Jansen en Edwin Hinfelaar heeft zijn orgelstudie gevolgd bij diens opvolger Jos van der Kooy. Overigens was Rieuwert Blok niet

alleen een gedreven organist maar als lid van de kerkenraad regelde hij ook alle preekbeurten. Dat was praktisch, want zo had hij ook steeds nauw

contact met de predikanten met wie hij samenwerkte in de diensten. Hij koos met zorg de orgelwerken uit die pasten bij de thematiek van de dienst.

Hendrik en Simon Taddel

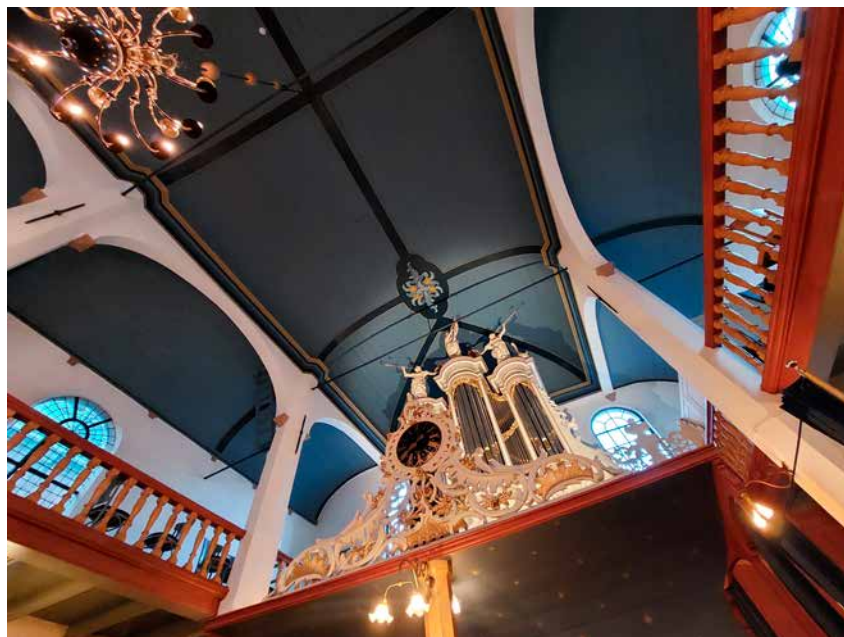
De oude en de jonge organist spreken beiden met enthousiasme over het bijzondere 18e eeuwse instrument, waarop zij speelden en spelen. "Het is aan de grote kant voor deze niet al te grote kerk," zo vertelt Edwin Hinfelaar mij als we voorafgaand aan de dienst een kijkje nemen bij de speeltafel. Ik bewonder het ivoor op de toetsen en het parelmoer op de registerknoppen. Er zijn duidelijk geen kosten gespaard door degene die dit orgel cadeau heeft gedaan aan de kerk. Een plaquette, die ingebed is in het houtsnijwerk onder het orgel vertelt het verhaal van Hendrik Taddel, wijnkoper te Amsterdam die het 'tot meerdere opwekkinge van Godsdienstige oeffeningen aan 't Luthersch Sion in Hoorn' heeft geschonken, ter nagedachtenis aan zijn grootvader Simon Taddel, die tussen 1663 en 1684 predikant in deze

kerk is geweest. Het was een zeer gulle gave, want dit orgel werd nota bene gebouwd door Pieter Müller, zoon van de beroemde Christiaan Müller, bouwer van het wereldberoemde orgel in de Haarlemse St. Bavo.

Van de warme klank van dit orgel geniet ik ook wanneer ik als gastpredikant in deze kerk voorga. In tegenstelling tot de kerkgangers - die natuurlijk in de richting van de, overigens ook prachtige, preekstoel, dooptuin en liturgietafel kijken - is mijn uitzicht tijdens de dienst het orgel met zijn fraaie orgelkast, de beelden van koning David met zijn harp en twee trompet blazende engelen. Twee levensgrote zwanen links en rechts herinneren eraan dat dit nadrukkelijk een orgel van een lutherse kerk is.

Typisch luthers

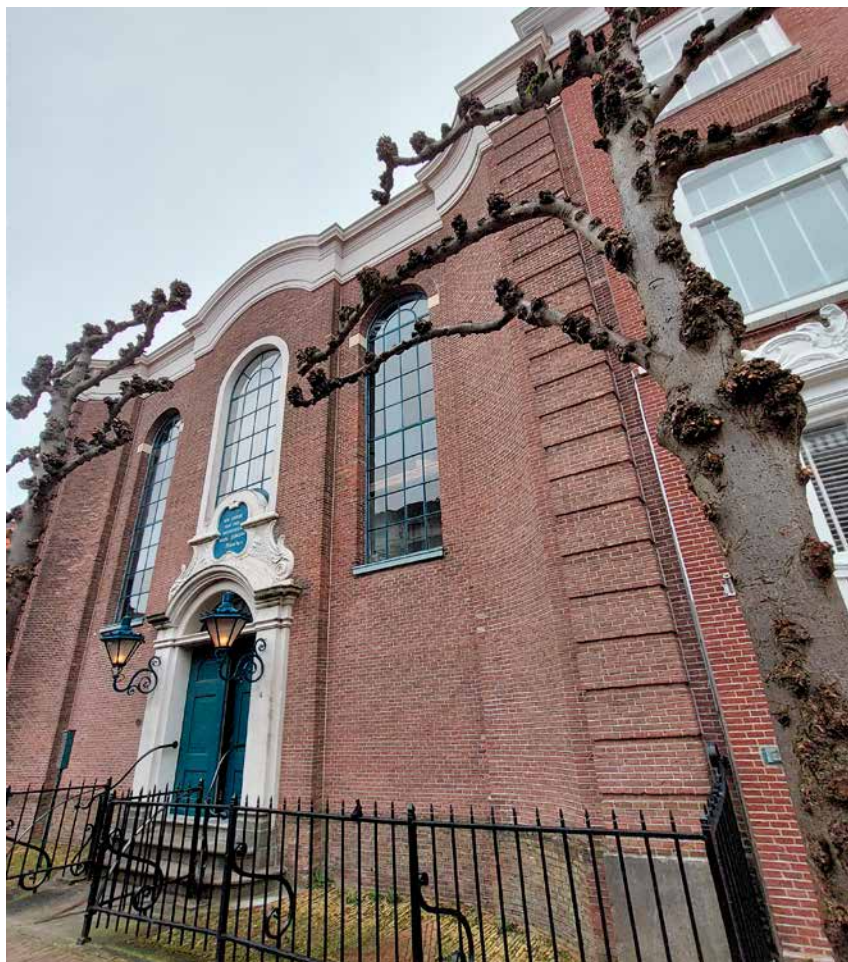
Zoals ook de orde van de evangelisch-lutherse hoofddienst hier trouw gevolgd wordt. Als beginnend prediker werd ik zagezegd bij de lutherse les gehouden met de kenmerkende elementen van deze wijze van liturgie vieren: zoals gezongen groet, het

zondagsgebed en zondagslied en het staande horen van het Evangelie. Er wordt in deze gemeente goed gezongen. Sinds de corona periode bestaat er een klein gezelschap van voorzangers, een Cantorij. Zij namen het zingen in die lastige periode voor hun rekening door op ruime afstand van elkaar en de gemeente op het balkon de lofzang

onder leiding van de organist gaande te houden. Ze zijn op deze manier de gemeentezang blijven ondersteunen. Rond de twintig gemeenteleden zitten hier elke zondag in de kerkbanken. De zondag is voor deze gemeente dé dag in de week waarop men elkaar ontmoet. Na afloop staan op de lange tafel in de bovenzaal achter de kerk koffie en koekjes klaar en wordt er bijgepraat. Ik spreek Martin Siregar, voorzitter van de kerkenraad, en vraag hem wat deze groep mensen kenmerkt. "Het gemeenschap zijn! We moeten het met elkaar doen. Daar is iedereen zich van bewust." Inderdaad ken ik weinig gemeenten waar men zo trouw naar de kerk gaat. Vijftig procent van deze gemeente zit bijna elke zondag in de kerk. Doordeweeks worden bezoeken gebracht aan wie door ziekte even of voor langere tijd niet kan komen.

"Tot volgende week!", roept men elkaar toe als de koekjes en de koffie op zijn. De koffiekopjes worden afgewassen en de grote tafel wordt ingeklapt. Ik help met het opruimen van de stoelen. "Wordt deze ruimte voor iets anders gebruikt?", vraag ik, als ik me realiseer dat er nu bijna niets meer in staat. "Ja, we verhuren deze bovenzaal. Morgen komt hier een groep voor yogales." Ook dat is kerk-zijn in hartje Hoorn: dat anderen deze kerk ervaren als een plaats waar het goed toeven is voor lichaam en ziel.

Martin van Wijngaarden aan de slag in oecumenische gemeente

'niet als lutherse missie, wel met lutherse herkenning'

In september van het afgelopen jaar deed dominee Martin L. van Wijngaarden intrede in de protestantse gemeente van Den Haag-Zuidwest. Hoe ervaart een lutherse predikant zijn niet-lutherse gemeente? Een inspirerend gesprek over **Duurzaam Luthers**.

TEKST: RIEN SPRONG - BEELD: PR ABDIJKERK

Den Haag-Zuidwest is een grote gemeente, maar rond de drie vierplekken is er telkens een overzichtelijk werkgebied. Martin is verbonden aan de Abdijkerk in Loosduinen, een buitenwijk van Den Haag, die nog altijd een dorps karakter heeft. "Het is een warm bad. Een actieve gemeente, waar veel gebeurt, en waar contacten snel gelegd zijn. Mensen hoeven niet van ver te komen, en vaak tref ik gemeenteleden wanneer ik boodschappen doe of in het dorp loop. Dat is echt een heel andere ervaring dan in een grote streekgemeente als Rotterdam."

Bundeling van krachten

De Abdijkerk is als vierplek van de wijkgemeente uiteindelijk ook weer onderdeel van de Protestantse Gemeente Den Haag. Dat levert voor Martin mogelijkheden op voor samenwerking met andere predikanten, en uitwisseling van ideeën met andere gemeenten. Ook is er een bundeling van krachten op diaconaal gebied zoals in de organisatie SteK, voor Stad en Kerk. Er zijn allerlei verbanden waar de Haagse lutheranen ook bij betrokken zijn.

Lutherse herkenning

"Den Haag-Zuidwest was op zoek naar veelkleurigheid in het team van predikanten. De Abdijkerk is oecumenisch ingesteld; zo is er een leerhuis met de Rooms-Katholieke Kerk in Loosduinen. Muziek en liturgie zijn belangrijk in de diensten. De gemeente profileert zich als 'vroom en vrolijk'. Dat zijn toch zaken die me als lutheraan aanspreken."

In de zondagse diensten zal een lutheraan veel herkennen. Niet alleen in het gebruik van de liturgie, ook in de geloofsbeleving en het omgaan met bijbelteksten en exegese ervaart Martin een spiritualiteit waarmee hij bij de lutheranen vertrouwd is.

"Je ziet dat er in protestantse gemeenten als deze in de loop der jaren een soort osmose plaatsvindt. Met het invoeren van het Liedboek voor de kerken in 1973 en het Dienstboek in 1998, is de lutherse inbreng in de liturgie door veel protestantse kerken omarmd. Niet door alle gemeenten, want liturgie moet wel passen bij het kerkgevoel en spiritualiteit. Liturgie is een verschijningsvorm van dogmatiek. Zo is er door de jaren heen binnen de Protestantse Kerk Nederland al heel wat lutherse spiritualiteit doorgesijpeld." Voor Martin is het geen 'lutherse missie' om in de Abdijkerk aan de slag te

gaan. Voor hem voelt het juist als een plek waar hij herkenning vindt en zichzelf kan zijn in de gemeenschap.

Duurzaam Luthers

Het lutheranisme is in Nederland nooit een volkskerk geweest zoals in Duitsland en heeft zich altijd al moeten verhouden tot het calvinisme. Er was dus altijd wel een brug voor gesprek met de andere protestantse kerken. Dus we hoeven die brug ook niet groter te maken dan hij is. "Misschien is de lutherse inbreng in de Protestantse Kerk Nederland al dieper ingedaald dan we beseffen. En zijn er buiten de lutherse gemeenten ook predikanten en kerkgangers die de waarde van de lutherse traditie en theologie omarmd hebben en uitdragen. Er zal zeker plaats blijven voor lutherse kernen, maar de realiteit biedt ook mogelijkheden om in andere protestantse gemeenten de lutherse spiritualiteit in liturgie en exegese te ervaren."

Voor Martin van Wijngaarden past de overstap naar de Abdijkerk daarom ook prima binnen de context van Duurzaam Luthers. Tijdens de intrededienst zongen we lied 992: 'Wat vraagt de Heer nog meer van ons dan dat wij recht doen en trouw zijn en wandelen op Zijn weg?' Het zijn de *basics* van het geloof waarin we elkaar zoeken en vinden.

Nog even na-mijmerend komt de gedachte bij mij op dat dit wellicht het lutherse is dat we doorgeven: terug naar de bron, steeds weer woorden geven aan waar het in het Evangelie ten diepste om gaat.

In wind en vuur

Zingen met Willem Barnard

Vorig jaar verscheen de monumentale uitgave met alle liederen van Willem Barnard (1920-2010), verzameld en toegelicht in drie banden onder de titel *In wind en vuur*. Op basis hiervan zijn er twee speciale zangavonden met liederen van Barnard.

TEKST: KLAAS TOUWEN

In wind en vuur is voor lutheranen van bijzonder belang omdat Barnard zijn liederen telkens schreef voor specifieke welomschreven zondagen volgens het klassieke liturgisch jaar. Dat is volgens de eenjarige leesorde, die anderhalf duizend jaar de West-Europese kerk heeft gevormd en gevoed. Bach schreef er zijn cantates voor, Nederlandse lutheranen vinden elkaar nog steeds op dat rooster.

Veertigdagenliederen en Paasliederen

Dat specifieke profiel van de klassieke zondagen laat zich het scherpst uittekenen in de Veertigdagentijd en in de Paastijd. Toen in 1973 het vorige 'nieuwe' Liedboek uitkwam, het rode, was het bij verschijning al verouderd, want het presenteerde de tijd voor Pasen als zeven lijdenszondagen met passielieder. In 1981 verscheen het eerste deeltje van *Zingend geloven* met liederen die de tijd voor Pasen als Veertigdagentijd invulden, als een curriculum voor geloofsleerlingen, als een leergang voor de gemeente naar Pasen toe.

Willem Barnard schreef voor deze klassieke zondagen zijn bekendste Veertigdagenliederen. Denk aan: Alles wat over ons geschreven is (2x); Het waren tien geboden; Een mens te zijn op aarde; Op de berg van het verbond; Christus naar wie wij heten; Weest blijde nu in 't midden van het lijden; Zeven was voldoende. Maar hij schreef er ook liederen

voor die in vergetelheid zijn geraakt of waarvoor nieuwe compositieopdrachten zijn gegeven, zodat bijvoorbeeld Barnards vertalingen van oudkerkelijke Latijnse hymnen nu in een heel nieuw idioom klinken.

Dat geldt ook voor de Paastijd die vijftig dagen duurt en waarvoor Barnard Paasliederen schreef die voor de brede oecumene zo belangrijk zijn geworden dat ze de titels hebben aangedragen voor de liedbundels *Zingt Jubilate* (rooms-katholiek, Vlaanderen), *Singt Jubilate* (protestants, Duitsland) en *Singt Gott dem neuen Lobgesang* (rooms-katholiek, Duitsland). Inderdaad behoren *Zingt voor de Heer* een nieuw gezang; *Zingt jubilate*; *De toekomst van de Heer is daar*; *De aarde is vervuld*; *Christus heeft voor ons geleden* en *Kondigt het jubelend aan tot de meest geliefde Paasliederen*. Maar ook hier zijn vergeten Paasliederen opnieuw getoonzet.

Twee zangavonden met liederen van Willem Barnard bieden volop gelegenheid ernaar te luisteren én om mee te zingen.

Op vrijdag 22 maart was de avond gewijd aan Barnards Veertigdagenliederen m.m.v. het Vocaal Theologen Ensemble o.l.v. Hanna Rijken in de Grote Kerk van Wijk bij Duurstede.

Op zondag 21 april staan Barnards Paasliederen centraal, m.m.v. de Michaëlsantorij o.l.v. Toon Hagen in Academiehuis Grote Kerk te Zwolle, aanvang 17.00 uur met vespers en aansluitend de zangavond. Beide avonden worden de liederen ingeleid en toegelicht door Klaas Touwen, een van de eindredacteuren van *In wind en vuur*.

Bij het verschijnen van dit nummer is de eerste avond al geweest: de tweede avond op 21 april in Zwolle is nog bij te wonen. Aanmelden niet nodig, wel op tijd zijn (*redactie*).

Duurzaam Luthers Erfgoed

Waar denkt u aan bij de term 'luthers erfgoed'? Is dat een rijkelijk gedecoreerde kansel of een eerste vertaling van de Lutherbijbel uit 1648? Denkt u aan de statige portretten van predikanten die de wanden van de consistoriekamer bedekken? Of aan het prachtige avondmaalsilver waarvoor de kerk vele generaties terug heeft moeten sparen? Of misschien aan de fluwelen collectezakken, met een zilveren belletje eraan, die ervoor moesten zorgen dat ook de knikkebollende kerkganger een duit in het zakje zou doen?

TEKST: ARIE BIJL, projectleider Duurzaam Luthers. Met dank aan Inge Weustink, collectieonderzoeker Luthers Museum

De lutherse kerken, en het erfgoed dat zich in deze kerken bevindt, vertellen een verhaal van ruim 400 jaar lutherse geloofsbeleving en identiteit. Van de 72 lutherse kerken in ons land zijn er 44 aangemerkt als rijksmonument. Dat terwijl van alle kerken in ons land 'slechts' zo'n 30% de status van rijksmonument heeft. Dit gegeven toont al aan dat de lutherse kerkgebouwen een bijzondere en waardevolle categorie binnen ons nationale religieus erfgoed vormen. Deze kerkgebouwen worden vanwege hun monumentale status vaak beschermd, maar dit geldt niet voor het erfgoed dat zich binnen deze kerken bevindt. In de afgelopen jaren zijn verschillende kerken verkocht, verhuurd of herbestemd en dit heeft grote gevolgen gehad voor het erfgoed in deze kerken. Hierdoor zijn belangrijke en relevante stukken verloren of beschadigd geraakt. Het is daarom belangrijk om te werken aan een duurzaam behoud van het luthers erfgoed in Nederland.

Duurzaam zorgdragen voor het erfgoed

In de jaren negentig van de vorige eeuw is al het erfgoed in de Lutherse kerken in Nederland geïnventariseerd door de toenmalige *Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland*. Deze inventarisaties zijn nu te raadplegen via Kerkcollectie Digitaal van museum Catharijneconvent (iedere kerk kan bij de eigen registratie). In de afgelopen dertig jaar is er weliswaar nauwelijks nieuw erfgoed bijgekomen in de kerken, maar er is wel veel veranderd. Zo zijn verschillende kerken gefuseerd of verdwenen en dit heeft ervoor gezorgd dat veel erfgoed zich nu op andere locaties bevindt. Hierdoor zijn de oude registraties vaak niet meer up-to-date. Om op een duurzame manier zorg te kunnen dragen voor het erfgoed is het van belang om de erfgoedregistraties weer op orde te krijgen en om veranderingen in de toekomst mee te nemen.

Objecten vertellen over lutherse identiteit

Daarnaast is het belangrijk dat het luthers erfgoed goed gewaardeerd wordt. Zoals bovenstaande voorbeelden illustreren, en dit is maar een kleine greep, is het luthers erfgoed enorm divers. Op het spectrum van luthers erfgoed vinden we kostbare stukken zilver en schilderijen, maar ook historische tekeningen en borduurwerkjes gemaakt

door gemeenteleden. Vaak gaan gesprekken over de waarde van erfgoed al snel over de kunsthistorische en financiële waarde van objecten en op het moment dat deze waarde maar gering is wordt er soms van uitgegaan dat de stukken in kwestie onbelangrijk zijn. Maar ook veel van de minder 'waardevolle' objecten die we in lutherse kerken tegenkomen dragen boeiende geschiedenissen in zich die ons (en toekomstige generaties) iets vertellen over de lutherse identiteit. Het is dus van belang dat we het erfgoed zorgvuldig waarderen, zodat we de juiste stukken bewaren.

In de afgelopen jaren heeft het Luther Museum Amsterdam hier al verschillende keren een rol bij gespeeld en belangrijke stukken overgenomen van kerken die moesten sluiten. In al hun verscheidenheid getuigen deze objecten nu in het museum van de rijke lutherse geschiedenis. Het museum hoopt een bijdrage te leveren aan het Duurzaam Luthers project en de kerken die worstelen met de vraagstukken rondom hun eigen erfgoed te ondersteunen.

Wat is *DUURZAAM*?

Een van de 'buzzwords' van deze tijd is het begrip duurzaam (*nachhaltig* in het Duits, *sustainable* in het Engels). Het speelt een rol bij de globaliserende klimaatramp, bij sociale structuren van een samenleving, bij voorzieningen van zorg en welzijn en bij hoe wij onze persoonlijke relaties inrichten. En niet te vergeten: ons nadenken over hoe de kerk (en het Lutherse daarin) van vandaag en morgen eruitziet.

TEKST: ANDREAS WÖHLE, president Evangelisch-Lutherse Synode - BEELD: KNUD KNUDSEN, Martin Luther, brons

Ons denken over duurzaamheid verkeert daarbij steeds in gevaar, het aspect van de 'duur' is vooral lineair te verstaan als: 'Hoe kan iets zo lang mogelijk duren/doorgaan?' Conserveren en restaureren, pappen en nathouden, krampachtig vasthouden tot de laatste het licht uitdoet – dat zijn houdingen die daaruit voortkomen, ook in sommige van onze gemeenten.

Semper reformanda

Daarbij zouden wij als lutheranen – voortkomend uit de reformatie – beter moeten weten. 'Ecclesia semper reformanda' is immers een van de motto's van de reformatie: De kerk zal zich voortdurend (moeten) reformeren, zal nieuwe vormen moeten aannemen, wil zij als kerk van Christus werkzaam en herkenbaar blijven. Dat was wat Maarten Luther in beweging bracht en met en door hem heel de kerk: een nieuwe en vernieuwende wind. (Je zou die wind kunnen ontdekken in de dynamische afbeelding van Luther hierbij).

Theologie van onze traditie

De reden voor die voortdurende en noodzakelijke verandering heeft dan ook niets met 'modern blijven' of 'aanpassen aan de tijdgeest' te maken, maar wortelt diep in de theologie van onze traditie. Het is een theologie die erin vertrouwt dat Christus zelf ons in steeds veranderende uitdagingen tegemoetkomt. Omdat Christus steeds de nieuwe en andere is, de onver-

wachte. Omdat Christus zich juist daar waar wij hem niet verwachten, ja in wat al onze verwachtingen tegen-spreekt (sub contrario) openbaart: dáárom moeten wij als kerk en gemeenten openblijven voor en in het zoeken naar steeds nieuwe manieren van kerkzijn.

Vernieuwing

Niet ingegeven omdat wij in aantal afnemen en sommige gemeenten door hun organisatorische hoeven zakken. Al is dat óók aanleiding voor nadere reflectie en het besef van urgentie. Maar zelfs al zou dit niet zo zijn – als onze gemeenten in aantal en stabiliteit en ambtsdragers en doopcijfers en

kerkbalans-opbrengst zomaar zouden blijven groeien en bloeien – zelfs dan zouden wij juist moeten willen nadenken over duurzame vernieuwing. Want het gaat er niet om *hoe lang* we het nog uitzingen, *hoe lang* onze wijze van kerkzijn nog stabiel staat en onze vorm van spiritualiteit aanslaat. Het gaat er vooral om hoe we het beleven en uitdragen. Ook praktisch.

Een andere duurzaamheid

Als kerk van Jezus Christus is ons een andere duurzaamheid voorgegeven (en toegesproken). Het is een duurzaamheid die zich niet kwantitatief laat meten als in: hoe lang nog, maar enkel kwalitatief. In Christus is de beweging van de kerk er een van *eeuwigheid*, dat wil zeggen: zij leeft vanuit de Geest die God zijn mensen inblaast met die betekenisvolle kus bij het eerste begin van menszijn (Gen 2,7). Met *DUURZAAM* Luthers gaat het daarom vooral om inspiratie (de Geest die waait), en om geloofsmoed, waarmee door te denken en elkaar creatief te steunen in de zoektocht naar de kerk van vandaag en morgen. Als wij dat vasthouden blijven wij open voor toekomst en elkaar, en voor de alsmaar weer onverwachte ontmoeting met Christus in de kleine en grote geloofsmomenten in onze gemeenten en ons eigen leven. Dat wens ik ons en al onze gemeenten en heel de kerk van harte toe – op de weg naar weer een nieuw en vernieuwend Paasfeest.

'Wees blijde nu, in 't midden van het lijden'

Een broodnodig lied op zondag Laetare

Op zondag Laetare, ook wel 'Klein Pasen' genoemd, voegt Barnards lied 'Wees blijde nu, in 't midden van het lijden' zich als natuurlijk in het geheel van de liturgie. Dat is ook het uitgangspunt van deze liedbespreking. Willem Barnard (1920-2010) publiceerde dit lied begin jaren zestig van de vorige eeuw bij de lezingen uit het leesrooster zoals hij dat kende en gebruikte.

TEKST: JEROEN DE HAAN, *cantor-organist Woerden* - BEELD: AART SLIEDRECHT

Zondag Laetare is de vierde zondag midden in de veertigdagentijd en ontleent zijn naam aan de tekst uit Jesaja 66:10-11 waartoe de benaming 'Verheug u' klinkt. Deze zondag kleuren antependium en de stola roze, want de kleur wit (de kleur van het feest) schijnt door het paars (de kleur van boete en inkeer, de kleur van de veertigdagentijd) heen.

In zijn boek 'Lieve gemeente' met als subtitel 'een jaargang Schriftuitleg', noteert Barnard bij deze zondag de volgende lezingen:

Introïtus: Psalm 122

Epistel: Galaten 4:22 - 31

Evangelie: Johannes 6:1 - 15

De liedtekst

*Wees blijde nu, in 't midden van het lijden,
verheug u, want gij zijt niet vruchteloos,
de koning komt de vredesstad bevrijden
en de woestijn zal bloeien als een roos.*

Barnard vangt de eerste strofe jubelend aan en laat ook direct weten waar dit lied thuishoort, namelijk in het midden van de veertigdagentijd. We worden aangespoord om blij te zijn. Die eerste regel vertelt dat verdriet en vreugde hand in hand gaan, en de slotregel verklaart dat het onvruchtbare vruchtbaar zal zijn. De verwijzing naar de roos symboliseert Maria.

*Jeruzalem, verheug u in de vrijheid,
stad van de Heer, die zeer te loven is!
Wij heffen 't hoofd omhoog, o Sion, gij zijt
ons aller moeder, stad die boven is.*

In deze strofe haalt Barnard psalm 122 aan: 'Een voorschrift voor Israël is het de naam van de Heer te loven.' In de derde regel gebruikt Barnard de naam Sion, een andere benaming voor Jeruzalem. Ook maakt Barnard in deze strofe op geraffineerde wijze een verbinding met de epistellezing uit de Galatenbrief. Dit hier toelichten zou echter een nieuw artikel op zich kunnen opleveren.

*Jeruzalem, de stad van de belofte,
verwacht een nieuw bestaan van hoger hand.
De Zoon daalt van de Vader uit de hoogte
en maakt de aarde tot zijn vaderland.*

Barnard is dichter, woordkunstenaar en dominee. In zijn boek *Op een stoel staan* (1978/9) wijdt hij een hoofdstuk aan zondag Laetare. Daarin beschrijft hij de verbanden tussen de lezingen van de voorgaande zondagen met deze zondag. Barnard vertelt over omzien en herhalen, maar ook over vooruitzien en preluderen. Met betrekking tot de derde strofe citeer ik daaruit: 'Er was veel gras in die plaats (Joh. 6:10). Het is alsof het Nieuwe Jeruzalem, de tuinstad uit de Apocalyps, hier al door de geschiedenis heen schemert. Het doet denken aan het schilderij van de gebroeders van Eyck in de St. Bavo te Gent, een schilderij dat groen is van welig gras. Op de achtergrond zijn de tinnen en de torens van onze steden te zien, op de voorgrond tussen de mensen in het tuinlandschap staat het Lam. Daar is een plaats om te staan voor het Lam.'

*Daar zal zijn zegen zich alom verbreiden,
in heel de wereld overvloed van brood.
Zo zal het zijn aan 't einde van de tijden,
de dageraad van God is rozerood.*

In de vierde strofe staat het Evangelie van deze zondag centraal. Het brood is manna in de woestijn. De overvloed van brood staat hier voor de vermenigvuldiging van de broden. 'In heel de wereld overvloed van brood', in dat licht gloort de dageraad van God.

*Die in uw lijden zijt terneergezeten,
leef uw verlosser gretig tegemoet,
want deze tijden zijn U toegemeten,
maar als Hij komt, dan maakt Hij alles goed.*

In deze laatste strofe schetst Barnard een reikhalzend uitzien naar Jeruzalem. Van ons wordt activiteit verwacht in een 'gretig tegemoet leven' met als belofte dat Hij alles goed maakt.

Tenslotte

Zondag 10 maart was het Laetare en vierden sommige gemeenten misschien wel avondmaal. Eigenlijk is het onmogelijk om op deze zondag het avondmaal niét te vieren, want het evangelie heeft het over de spijziging van

de vijfduizend, waarin staat geschreven: 'Jezus dan nam de broden, dankte en verdeelde ze'. Hier wordt de eucharistie gevierd, want dat is wat er in het Grieks voor het woord 'danken' staat. 'Wees blijde nu, in 't midden van het lijden'!

Wie is Jeroen de Haan?

Jeroen de Haan (1968) studeerde orgel en kerkmuziek aan de Hogeschool voor muziek en dans in Rotterdam (voorheen het Conservatorium) en studeerde daar af in 2005.

Sinds 1999 is hij cantor-organist in Luthers Woerden*. Vanuit die functie schreef hij evangeliemotetten en liedzettingen voor de lutherse cantorij en heeft hij een bloeiende praktijk als orgeldocent.

Voor de PKN was hij coördinator en hoofddocent voor de opleidingsplaats Kerkmuziek III in Den Haag (tot 2023) waar hij doceerde in orgelbouw, algemene muziekleer, solfège, hymnologie, gemeentezangbegeleiding, kerkelijk orgelspel en muziekgeschiedenis.

Voor het tijdschrift 'Muziek & Liturgie' is hij redactielid en schrijft liedbesprekingen.

Op voordracht van de Evangelisch-Lutherse Synode is hij adviseur voor liturgie & kerkmuziek voor deze Synode.

In de recente jaren bestudeerde Jeroen de Haan het archief van Luthers Woerden (een hobby 'op verzoek'). "Dat resulteerde in een organistenbord, zoals dat sinds september 2023 onder de orgeltribune hangt".

Hij presenteerde in Woerden de eerste CD-'ever' waarop het jongste Bätz Orgel te horen is. "Bätz bouwde weliswaar in Harmelen nog een orgel (1848) maar dat is door brand verwoest. Daarmee is Bätz in Woerden nu het jongste, nog bestaande instrument van dit geslacht".

Over zijn werk zegt Jeroen: "Het waardevolle daarin is voor mij dat ik in de volle breedte bezig ben. Dat is een goede balans voor een zo breed mogelijke blik. Lesgeven is wel het leukst, maar het mooiste is toch de functie van cantor-organist in Luthers Woerden."

* Met een concert in de lutherse kerk van Woerden werd op 16 maart uitbundig stilgestaan bij het 25-jarig jubileum van Jeroen de Haan als cantor-organist aldaar.

Fusiegemeente luthers Oost-Groningen goed gelukt

monumentale kerk behouden door eigen gemeenteleden

'De kerkklok van de Lutherse Kerk in Pekela heeft op 22 november voor het eerst weer geluid. Het was de officiële oplevering van de gerestaureerde toren! Nieuwsgierig geworden hoe ze dat voor elkaar hebben gekregen, ben ik afgereisd naar het noorden voor een afspraak met de kerkenraadsvoorzitter en mensen van de Stichting Luthers Erfgoed Pekela.

TEKST EN BEELD: MARTIN DE GROOT

De oorspronkelijk vier Evangelisch-Lutherse gemeenten in het veengebied in Oost-Groningen Pekela, Winschoten, Wildervank-Veendam en Stadskanaal zijn al een paar jaar één gemeente Oost-Groningen. Het was een lange weg met een mooi eindresultaat. De monumentale kerk op de grens tussen Oude en Nieuwe Pekela is daarbij overgedragen aan een stichting van de eigen lutherse gemeenteleden. De kerk is nu fraai gerenoveerd en gerestaureerd.

Met een lange adem naar samengaan

'Eerst naar elkaar toe groeien en dan pas samengaan.' Dat lijkt het recept voor een succesvolle fusie van gemeenten. In de voormalige veenkoloniën van Oost-Groningen vinden we een goed voorbeeld. Het proces tot samengaan van vier lutherse gemeenten heeft hier een lange geschiedenis, met een lange adem en veel gesprekken. Het begon al in de jaren negentig van de vorige eeuw met het gezamenlijk beroepen van een predikant. En later zelfs twee met Groningen erbij. Het lukte toen nog niet om een langdurige samenwerking van de grond te krijgen. Door de verminderde bestuurskracht zochten buurgemeenten elkaar toch steeds weer op. Er ontstond bijna organisch samenwerking. Buurgemeenten Pekela en Winschoten gingen samen; Wildervank-Veendam deed dat met Stadskanaal. Er waren gezamenlijke diensten en men ging bij elkaar op bezoek. Gemeenteleden

leerden elkaar zo steeds beter kennen. Tot het moment daar was om in 2020 definitief samen te gaan tot één gemeente. "Nee, we zijn niet ontevreden", glimlacht preses Hemmo Poppen van de kerkenraad bescheiden. "Er zijn geen gemeenteleden afgehaakt." Groningers slaan zichzelf niet graag op de borst.

Het zaadje voor de samengaan Oost-Groninger gemeenten werd al rond 2000 geplant door dominee Susanne Freytag. Die opperde om de oplossing van de steeds kleiner wordende gemeenten bij elkaar te zoeken. De menskracht voor het onderhoud aan de kerkgebouwen was in de loop van de tijd verdwenen. Er waren ook niet genoeg mensen om in elke gemeente een kerkenraad te

vormen. Maar samen hadden ze dat wel. Freytag begeleidde het proces om naar de toekomst te kijken van 2012 tot 2016. Zo werd in Oost-Groningen de basis gelegd voor een steeds intensievere samenwerking op weg naar een samengaan.

Ook de classis was vóór maar het vastgoed moest dan wel afgestoten worden om voor lange tijd financieel gezond te blijven. 'Ontzorgen' wordt dat genoemd maar het levert de gemeenten juist grote kopzorgen. Het is allemaal nog niet zo gemakkelijk. Gemeenten hebben hun ziel en zaligheid in die kerken liggen. "Dat kost tijd en die hebben we genomen. Een proces met een lange geschiedenis en een lange adem", zo vertelt Poppen. De kerkgebouwen in Wildervank en

Stadskanaal werden één voor één verkocht. Het kerkgebouw in Winschoten blijft nog even buiten schot, in afwachting van de resultaten van gesprekken met gegadigden. “Maar het zal duidelijk zijn dat we ook een oplossing zoeken voor dat gebouw.”

Dan kopen we de kerk zelf

Voor de monumentale kerk in Pekela waren in 2018 ook verkoopplannen. Maar toen een groep gemeenteleden hoorden wat er voor de kerk werd geboden, besloten ze zelf het gebouw over te nemen. Drie doortastende vrouwen Anja, Fiona en Ria van de commissie die het kerkhof achter deze kerk beheerde, namen het initiatief. Ze begonnen direct met de oprichting van een Stichting. De achterbuurman, een notaris, was daarbij behulpzaam. De ‘Stichting Luthers Erfgoed Pekela’ was een feit en ging direct aan de slag.

Geen ‘nee’ accepteren en koppig zijn

De kersverse Stichting had er een goed gevoel bij maar miste eigenlijk de nodige kennis en ervaring. Het plan van de Stichting viel goed bij de classis. Die droeg begeleiding aan van Jenneke Span; ervaren met verenigingen, kerken en kerkelijke organisaties. “Zij heeft ons echt vreselijk goed geholpen”, aldus voorzitter Anja Bos-Kiewiet van de Stichting. “Zij adviseerde een flinke groep adviseurs om ons heen te krijgen. Voor alles vonden we iemand die ervaring had en goed advies gaf. Je moet de knowhow krijgen via mensen die een band hebben met de lutherse kerk. Geen ‘nee’ accepteren en koppig zijn”, aldus het bestuur. “Er is hier een enorme strijdvaardigheid, van oudsher al.” En ... het lukte. Bij de Stichting ging niet alles van een leien dakje. Het aanvragen van een bankrekening duurde bijna een half jaar. Banken houden er tegenwoordig een stevige screening op na of weigeren zelfs een bankrekening. Na veel gesprekken en stapels formulieren lukte dat uiteindelijk toch bij een bank.

De Wartburg

Het verenigingsgebouw De Wartburg naast de kerk in Pekela is op 9 april 2018 verkocht aan een particulier. De verwarmingsketel van de kerk stond echter in dat verenigingsgebouw en ook de toiletten en ontmoetingsruimte. Direct is de cv-ketel overgezet naar

de kerk en is door de netbeheerder ook een gasaansluiting en wateraansluiting gerealiseerd. Voorlopig werd er een noodtoilet gemaakt in het houten schuurtje naast de kerk.

Gelijk is ook begonnen met het onderzoek naar vervangende vergader/ontmoetingsruimte. Een gebouw erbij bouwen ging te veel kosten en was onderhevig aan de strenge regels, zoals gesteld door de monumentencommissie van de gemeente Pekela. Dat is het dus niet geworden.

Er werd een plan gemaakt om de kerkzaal te gebruiken en deze aan te passen. Onder het orgelbalkon is een afsluitbare vergaderruimte met keuken, toilet en consistorie gerealiseerd. De Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Noord Nederland (SBKG-NN) heeft geholpen om de nodige financiële middelen bij elkaar te krijgen. Op

momenten dat ze niet naar de kerk in Pekela konden, werd er gekerkt in Winschoten en de Doopsgezinde kerk in Stadskanaal. De kerkenraad van Pekela/Winschoten vergaderde tot aan de fusie bij de kerkenraadsleden thuis.

Eén lutherse gemeente Oost-Groningen

De officiële ondertekening van de notariële akte voor de fusie van de lutherse gemeenten in Oost-Groningen is gedaan op 28 november 2020. Dit gebeurde in de lutherse kerk van Pekela. Op hetzelfde moment zijn het

kerkgebouw, de hof en de Lutherse begraafplaats voor 1 Euro overgegaan naar de Stichting Luthers Erfgoed Pekela. De Stichting kreeg het onderhoudsfonds van de kerk en de begraafplaats mee bij de overdracht. De gemeente werd nu de vaste huurder. De kerk in Pekela is en blijft hierdoor het centrum van de lutherse gemeente Oost-Groningen.

Denken in oplossingen

Om eigen geld bij elkaar te halen werden door de stichting diverse activiteiten georganiseerd. Van een gedachtenisavond en concerten tot het verkopen van vele hangende baskets; van alles werd uit de kast getrokken om het nodige beginkapitaal bijeen te krijgen. Een brief aan alle lutherse gemeenten in Nederland leverde onverwacht een stroom aan donaties op. De kersverse stichting stond daar wel van te kijken. Er waren landelijke collectes voor de restauratie van hun kerktoren. Het leverde veel goodwill op, niet alleen in de buurt maar ook van oud bewoners en soms totaal onbekenden, ver daarbuiten. “We zijn erg dankbaar voor alle giften”, benadrukt voorzitter Anja-Bos Kiewiet. Met het startkapitaal en de ondersteuning van de SBKG-NN werden subsidies aangevraagd bij provincie en fondsen. En het lukte, de restauratie ging van start.

Bij het schilderwerk van de lantaarn op de toren waar de klok in hangt, werd ontdekt dat zeven van de acht ‘palen’ van de houten lantaarn door en door verrot waren. Dat was een domper; er moest weer stevig actie worden gevoerd, onder andere om geld. En weer hielp iedereen mee. Op 26 september werden de nieuwe lantaarn, de klok en de torenspits door een enorme hijskraan op de toren teruggeplaatst.

De officiële oplevering was op 22 november 2023, de dag dat de klok weer geluid werd en de kerkdiensten in het mooie kerkje van Pekela van start konden gaan.

Nog niet alle restauraties zijn uitgevoerd. Nu blijkt bijvoorbeeld dat de motor van de klok niet lang meer te leven heeft. En verder is er nog een lijst van wensen en werkzaamheden. Als u het werk van de Stichting Luthers Erfgoed Pekela met een gift wilt ondersteunen kijk dan op de website <http://lutherspekela.nl>.

Van taal, muziek en verbinding: dominee Hester Radstake

Sinds februari 2023 is Hester Radstake predikant bij de Evangelisch-Lutherse Gemeente Woerden. Hiervoor was zij predikant in Oisterwijk en Alblasserdam. Zij is tevens voorzitter van de Stichting Kerk op Schoot, die diensten ontwikkelt voor kinderen van 0 tot 4 jaar.

TEKST: LEONIE CROM-WAGENAAR - BEELD: COEN VAN DEN BROM

Voor dat zij aan haar studie theologie begon, studeerde Hester Radstake Nederlands en taalkunde. Ze deed een master in gebarentaal. “Ik ben altijd gefascineerd geweest door wat mensen doen met taal en ook met taal in de context van het geloofsleven. De vormen die mensen kiezen om zich te uiten en verbinding te maken met de ander, zijn heel divers en boeiend”, zegt Radstake. “Ik kwam gedurende mijn studie tot de ontdekking dat ik het fijn en mooi vind om met mensen bezig te zijn; niet sec met het fenomeen taal als zodanig. Theologie was voor mij een goede keuze. Mijn vader is ook theoloog. Hij vindt het leuk dat ik voor dezelfde studie gekozen heb, maar ook spannend: is er nog wel een toekomst voor theologen?”

Links van het midden

Het lutherse geloof en de lutherse gemeente Woerden zijn voor Radstake niet vreemd. “Ik ben een paar keer als gastpredikant voorgegaan in Woerden. Ook heb ik meegedaan met Koninginnezang. Ik houd ervan hoe muziek en liturgie met elkaar in de lutherse eredienst verweven zijn. Daar kan ik intens van genieten.” Ook de openheid in de lutherse kerk valt Radstake op. “In onze gemeente is iedereen welkom, de gelovige die een vastomlijnd beeld heeft hoe hij of zij gelooft én degene met twijfels en vragen.”

Ze is het van huis uit ook gewend. “Ik zie mijzelf als ‘links van het midden’ in de protestantse kerk en vind de open gespreksvorm over wat het geloof voor jou is heel wezenlijk voor mijzelf en voor de wijze waarop ik predikant ben.”

Woerden: sámen oppakken, met ideeën uit gemeente

In Oisterwijk en Alblasserdam deed ze veel ervaring op en kon zij zich ontwikkelen naar de predikant die zij wil zijn. “De kerk in Oisterwijk is tamelijk breed, alle ‘protestantse’ gelovigen ontmoeten elkaar in die ene kerk binnen de rooms-katholieke omgeving”, vertelt Radstake, “Alblasserdam ligt midden in de Biblebelt, alhoewel mijn gemeente een protestants-vrijzinnige was, maar daar was mijn rol als predikant toch anders dan bijvoorbeeld hier in Woerden.”

Dat merkt ze vooral in de samenwerking. “Het is hier in Woerden zo vanzelfsprekend dat je activiteiten samen oppakt en dat er ideeën vanuit de gemeente zelf komen. In Alblasserdam wordt er toch meer naar de predikant gekeken. Dan kun je je soms een beetje alleen voelen, maar dat is hier niet het geval.”

Bewaren en behouden

Radstake wil in haar functie als predikant vooral aandacht geven aan de breedte van de geloofsbeleving. “Het is juist een kracht dat je als lutherse kerk met andere kerken gezamenlijk onderdeel bent van de PKN. Je voegt iets toe, je hebt – door de muziek letterlijk en figuurlijk – een eigen geluid en brengt ook iets mee van de tradities die hun oorsprong in de rooms-katholieke kerk hebben. Vooral de kerkmuziek is een heel belangrijk element. Het is bijzonder dat veel lutherse kerken een beroepsorganist hebben, dat zegt al genoeg.” Dat het belangrijk is om het erfgoed en de traditie die de lutherse kerken brengen te bewaren, vindt Radstake evident. “Een project als Duurzaam Luthers kan daarbij helpen. Ik weet nog niet goed of het beter zou zijn één landelijke lutherse kerk te hebben of verschillende kleine gemeenten – ik neig zelf naar dat laatste, zodat

de lutherse gemeente ook bereikbaar blijft voor iedereen die zich ermee verbonden voelt. En dat zijn echt niet alleen lutheranen. Hier in Woerden zijn ongeveer tien leden van de kerk van oorsprong luthers; veel mensen zijn hier naartoe gekomen en gebleven vanwege de openheid, het gastvrije in de eredienst en de muziek.”

Landelijk luthers besef en verbondenheid

De lutherse kerk, als wereldkerk, is een groot goed. “Overall waar je komt, kun je je in een lutherse kerk thuis voelen. Er is herkenning. Ik heb een poosje in Mainz gewoond, en daar heb je in de lutherse kerk hetzelfde gevoel als hier.” Het besef van wereldkerk zijn is in Nederland wel latent aanwezig, maar speelt volgens Radstake geen grote rol.

“We zijn allemaal druk bezig het hoofd boven water te houden, daar gaat de eerste aandacht heen. Het zou al heel erg helpen als we het landelijk besef en de landelijke verbondenheid tussen de lutherse kerken meer aandacht kunnen geven. Ik ben erg benieuwd naar de kerkenraden-dag in maart, voor mij nu de eerste keer.”

Schuilkerk 'vermarkten' werkt goed

Om ervoor te zorgen dat de kerk in zijn algemeenheid en de lutherse gemeenten in het bijzonder zichtbaarder blijven in een samenleving waarin het kerkbezoek flink afneemt, moet je de onderlinge verbinding blijven zoeken en ook creatief zijn, vindt Radstake. “Om een voorbeeld te noemen: het lutherse kerkgebouw in Woerden was een schuilkerk. Dat kun je ook 'vermarkten': je richt een bezinningsplek in, een plek om even tot jezelf te komen, iets dat voor iedereen open staat. Daarover zijn we nu aan het nadenken.

Daarbinnen past ook het 'Koffie met noten'- concept dat de vorige predikant, Maarten Diepenbroek, begon. Dat is erg goed. Of Kerk op Schoot vieringen voor de kleinsten, of Tischreden ... Bij onze bijeenkomsten met lutherse predikanten wisselen we activiteiten en ideeën uit om zelf uit te proberen. Dat is fijn.”

Muziek, taal, liturgie

De lutherse kerk weet op diverse manieren taal te vinden om in verbinding te blijven met mensen, vindt Hester Radstake. De taal van de muziek, de taal van de liturgie en de taal van het open gesprek. Haar wens voor de lutherse kerk: “Zie de kracht van je lutherse eigenheid, wees er trots op en deel vanuit diezelfde kracht dat wat je raakt en inspireert met de ander. Alleen als wij de verbinding blijven zoeken, in welke vorm van taal dan ook, houden we ons overeind.”

Lutherse Cantorijdag in Woerden

In januari werd de cantorij verrast met een uitnodiging voor de Cantorijdag op 17 februari 2024 in de Lutherse Kerk in Woerden. “Een nieuw initiatief”, dacht ik, “uit mij welbekende hoek”. De organisatie van het geslaagde concept van 'Koninginnezang' zat hier achter. Reden te meer voor mij om eraan deel te nemen.

TEKST: DAAN VAN DOORNE, gemeente- en cantorijlid ELG Ede - BEELD: collectie cantorijdag Woerden

Uit Ede hadden zich elf zangers aangemeld. De organisatie rekende op zo'n veertig deelnemers, maar kreeg er ruim honderd. Er was nog geen noot gezongen maar het eerste succes was al geboekt en de toon gezet. Van heinde en ver kwamen de zanglustigen naar Woerden en ontmoetten elkaar daar in de sfeervolle Lutherse Kerk.

Het programma was goed voorbereid. Muziek en tekst in een overzichtelijk boekje (de omslag in paars, want wij zijn in de veertigdagentijd), liedboek en potlood voor aantekeningen; wij hoefden alleen maar 'op te letten' en 'aan te heffen'. Jeroen de Haan (cantor-organist Woerden) en Luuk Schuurman (cantor-organist Zwolle) loodsten ons vaardig door de muziek. Twee zettingen van 'Een vaste burcht', een evangeliemotet van Willem Vogel (Joh. 6:14), een Groot Kyrie & Klein Gloria van Wim van Beek & Jeroen de Haan en 'God be in my head' van John Rutter; een greep uit het programma dat met ons werd geoefend. Alles bruikbaar in onze erediensten en een verrijking van wat wij op dat gebied al gewend zijn.

De cantors hadden het geheel goed afgestemd op wat wij aankunnen maar gaven ons ook iets mee om onze kwaliteit te verbeteren. Zangdocent Natascha Morsink nam ons op originele en professionele wijze onder handen en wist ons nog meer bewust te maken van wat zingen eigenlijk is en hoe je dat kan verbeteren. Ze kreeg ons zelfs zover dat wij probeerden door de muren van de kerk heen te zingen, figuurlijk dan wel te verstaan. Al met al een leerzame ervaring.

De dag werd afgesloten met een vesper, geleid door dominee Margo Jonker uit Zwolle, met daarin muziek die wij deze dag hadden ingestudeerd. Daarbij nam Psalm 91 een centrale plaats in; wij zongen een meerstemmige zetting bij het tweede vers en dit was daarmee een passende opmaat voor de volgende dag, zondag Invocavit.

Was dit het begin van een zich herhalende bijeenkomst? Dit is een initiatief van onderaf uit onze Nederlandse lutherse gemeenschap en daar moet je zuinig op zijn. Het spreekt de deelnemers aan en het succes zou ertoe kunnen leiden dat er de volgende keer meer mensen willen meezingen; dat zou mooi zijn. Wij willen toch 'de lofzang gaande houden'? Ik ga volgende keer weer!

OOST-GRONINGEN. Deze gemeente doet er alles aan om BijEen te blijven, zoals het gemeenteblad sinds enige tijd heet. Het ledenbestand is opgeschoond, leden die men nooit ziet waren opgeroepen te komen, helaas zonder nieuwe gezichten in de dienst en ten slotte werd ook besloten om de achterste banken in de kerk af te sluiten, zodat mensen wat dichterbij elkaar en bij de predikant gaan zitten; goed plan! Ook is de doopvont, gemaakt door dominee Piet Kok, vanuit Stadskanaal naar Winschoten verhuisd; dit was

OOST-GRONINGEN

een flinke onderneming. Dominee Kok maakte ook de ramen in, onder andere, Wildervank, Weesp en een mozaïek van de Goede Herder in het voormalige Luthers Weeshuis. Wel is de gemeente nog steeds van plan om het kerkgebouw in Winschoten te verkopen, in de hoop dat er daarna nog diensten gevierd kunnen worden, zoals nu in Wildervank het geval is. Daar is de kerk in particulier bezit, maar tweemaal per jaar wordt daar nog een eredienst gevierd. De kerk in

Stadskanaal wordt door de doopsgezinden niet meer gebruikt en staat in de verkoop; of de lutheranen er dan nog kunnen kerken is de vraag. De kapel in Pekela op de begraafplaats wordt twee keer per maand gebruikt, vooral nu die zo prachtig is gerestaureerd. Tot die tijd is Oost-Groningen een reizende gemeente tussen verschillende gebouwen.

EDE. Op 4 november vorig jaar, werd de jaarlijkse grote schoonmaak gehouden in luthers Ede. Na het fluit-signaal ging de schoonmaakkploeg bestaande uit gemeenteleden van start en werd er flink huisgehouden. Na afloop was alles weer spik en span. Ook een jaarlijks terugkerend evenement is de adventsmaaltijd in de kerk, dit jaar weer een groot succes voor jong en oud. Dit zijn manieren waarop in Ede wordt geprobeerd gemeente te zijn en blijven.

EDE

GRONINGEN STAD. In Groningen Stad kwam alles (eind 2023) in een stroomversnelling. Uit gesprekken met de

Protestantse Gemeente Groningen kwam een gezamenlijke vacature voor vier predikanten, waaronder een lutherse. Kandidaten kunnen ervoor kiezen op meerdere vacatures te reageren. Iedere gemeente heeft een eigen beroepingscommissie en -procedure. De nieuwe lutherse predikant wordt verbonden aan de ELGG, maar gaat ook participeren in het voorgangersteam van de PGG. Samenwerking met de andere Noordelijke lutherse gemeenten en de kleine oecumene blijft daarnaast, vanzelfsprekend, ook doorgaan. Daarnaast kwam de classispredikant met het advies om de plannen van de ELGG groter aan te pakken en niet meer een parttime predikant te zoeken, maar een fulltime predikant voor een periode van vijf jaar. Hiervoor schreef de kerkenraad een projectplan waarmee subsidies aangevraagd kunnen worden.

ZEELAND. De lutherse kerkenraden van Zuidwest Nederland waren op 8 oktober 2023 uitgenodigd door Luthers Den Haag om bij elkaar te komen en de regionale contacten steviger aan te halen. Aanwezig waren - naast Den Haag zelf - Delft, Rotterdam en Zierikzee-Zeeland. Helaas ontbraken de kerkenraden van Gorinchem, Gouda en Dordrecht. Onderwerpen waarover werd gesproken waren, onder andere, de vormgeving van de fusie van luthers Delft met de andere PKN-kerken; het probleem van het 'naar binnen gekeerd zijn' van lutherse gemeenten; wat nu precies de lutherse identiteit is en hoe je het ruime begrip 'spiritualiteit' kunt toepassen binnen het geloof. De ontmoeting in Den Haag werd afgesloten met het plan om jaarlijks een kerkenradenbijeenkomst van Luthers Zuidwest Nederland te houden.

DEN HAAG. In luthers Den Haag is altijd veel activiteit, op muzikaal gebied of samen met andere kerken. Het jaarlijkse lutherse kamp voor de jeugd en de jaarlijkse Bazaar, om maar wat te noemen. Op 17 maart zijn na de dienst de grote paaskaarsen en de kinderkerkkaarsen ontworpen en versierd. Deze kaarsen worden tijdens de Paaswake de kerk binnengebracht.

GORINCHEM. In de prachtige Schuilkerk werd op 29 oktober de negentigste verjaardag van het, volgens de gemeente, trouwste gemeentelid Cor Smits gevierd. De Schuilkerkcantorij, waarin Cor Smit zelf zingt, zong zijn favoriete liederen. Het was de eerste verjaardagsdienst ooit in deze gemeente.

GORINCHEM

EDE. Sinds enige tijd wordt in deze gemeente iedere maand een gemeentemaaltijd georganiseerd, waarbij iedere keer andere gemeentelieden samen koken. Op donderdag 15 februari werd vanwege de veertigdagentijd gekozen voor een eenvoudige, voedzame maaltijd. Buiten op het terras van het gemeentecentrum werd een vuurschaal geplaatst en erwtensoen en glühwein geserveerd. Dat werd een gezellige en sfeervolle avond.

EDE

ZUID-NEDERLAND, KERN EINDHOVEN. Zondag 7 januari werd in de eredienst onder leiding van ds. Willem Boon stilgestaan bij het feit dat er voortaan alleen nog gezamenlijke vieringen zijn, die om en om verzorgd worden door doopsgezinden, remonstranten en lutheranen. Na de dienst werd afscheid genomen van organist Han van Weeren. Hij

was ruim vijftig jaar organist van de gemeente, eerst in de Vaste Burchtkapel en vanaf de verhuizing in april 1974 in de Remonstrantse kerk.

KONINGINNEZANG 2024. Zin in een paar dagen lekker met muziek bezig zijn? Kom dan naar de 16e editie van Koninginnezang van donderdag 2 t/m zondag 5 mei in het Zwaluwnest in Ter Aar. Muziek en genre sluiten aan bij het thema 'Zing Vrij! Zingen over vrede en vrijheid'.

Het volwassenenkoor staat onder leiding van Jeroen de Haan en Sander van den Houten; de kinderen studeren in leeftijdsgroepen onder leiding van Mark Tempelaars, Gertine Hoefnagel en Wibren Jonkers.

Kijk voor de aanmeldgegevens op <https://www.koninginnezang.nl>

LDP ONTMOETINGS DAG. Zaterdag 13 april wordt de 29e Ontmoetingsdag van het Luthers Diaconaal Platform georganiseerd.

Het thema is 'Veiligheid'. Veiligheid is een relatief begrip, het kan over meerdere zaken gaan.

De organisatie is in gesprek met het Nederlands Veiligheids Instituut. Zij komen vertellen wat men zelf kan doen aan veiligheid in huis.

Daarnaast is men in gesprek met een bank in verband met voorlichting over het handelen als fraudeurs proberen de bankrekening leeg te halen. De definitieve agenda is momenteel nog niet bekend.

De LDP Ontmoetingsdag wordt gehouden in Van der Valk Hotel de Biltse Hoek, De Holle Bilt 1, 3732 HM De Bilt.

Aanmelden kan via info@slab.nl

NLVB BIJEENKOMSTEN. De Nederlandse Lutherse Vrouwen Bond (NLVB) heeft op 2 maart haar Ontmoetingsdag gehouden bij de ELG Gouda. Na de jaarvergadering en de lunch werd een bezoek gebracht aan de Sint Jan, waar men een rondleiding kreeg en uitleg over de gebrandschilderde ramen.

Daarna vertelde Helena van Axler over het jaarthema 'Gelovige vrouwen onderweg'.

De studiedag wordt gehouden op 28 september in Utrecht.

Meer informatie: www.nlvb.net.

OPROEP. Lieve lutheranen in den lande. Het is een grote eer deze rubriek te schrijven, maar ook arbeidsintensief. Ik ontvang (nog) niet alle gemeentebladen en nieuwsbrieven, en vaak zijn deze niet goed te vinden op de gemeentewebsite.

U kunt mij hierbij helpen: graag ontvang ik rechtstreeks alle gemeentebladen en nieuwsbrieven digitaal. Waar dat al gebeurt: mijn dank. Zo niet: voeg mij dan graag toe aan uw verzendlijst. U kunt dit sturen naar akerboom_femke@hotmail.com.

Wegen met Zegen in de Betuwe

In de Betuwe is een pelgrimsroute uitgezet. Deze 'Wegen met Zegen' voeren langs meer dan 40 kerken en kapellen. De eerste etappe start in Nijmegen. Een tocht vanuit de drukte van het winkelende publiek naar de rust van het dorp Oosterhout.

TEKST EN BEELD: JANET VAN DIJK

De pelgrimsroute belooft dat je al wandelend op diverse manieren inspiratie op kunt doen door wat je onderweg ziet en ervaart. De eerste van elf etappes van Wegen met Zegen, een pelgrimsroute in de Over-Betuwe tussen Arnhem en Nijmegen, telt 11 kilometer en begint in de binnenstad van Nijmegen.

Oudheid

Nijmegen is, net als Rome, gebouwd op zeven heuvels, en dat merk je tijdens deze wandeling; met enige regelmaat stijgt of daalt je. Het laagste punt van de route is de Waal. Op deze etappe kom je langs delen die al sinds de Romeinse tijd bewoond zijn. Nijmegen wordt dan ook niet voor niets de oudste stad van Nederland genoemd. Van die stad uit de oudheid en de oude binnenstad is niets meer over. Het grote Amerikaanse bombardement van 22 februari 1944 legde in 22 seconden tijd een groot deel van de binnenstad in puin. Het bombardement kostte aan ten minste 776 slachtoffers het leven.

Het initiatief

'Wegen met Zegen' is een initiatief van de protestantse gemeente en de rooms-katholieke parochie van Nijmegen die al langer zoeken naar

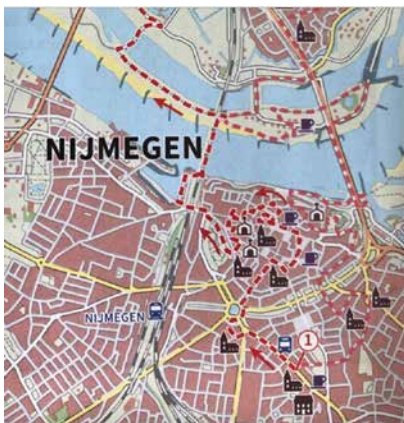
nieuwe manieren om bij te dragen aan zingeving en verdieping. "Misschien heeft het kerkgebouw als de belangrijkste plek om je geloof te voeden en te beleven zijn langste tijd gehad", zegt Wilma Hartogsveld, predikant en pionier van de Vierplek

in Nijmegen-Noord. "Maar dat wil niet zeggen dat het geloof niet meer relevant is." De pelgrimsroute kan volgens haar een manier zijn om weer dichterbij jezelf, bij anderen en bij wat je gelooft en beweegt te komen.

Wegen met Zegen

Wegen met Zegen telt elf etappes door het Betuwe land, variërend van een kleine 12 tot ruim 17 kilometer. Bekijk ze op wegenmetzegen.nl/route. Je kunt de route achter elkaar afleggen met verschillende tussenstops, zoals B&B's. Op wegenmetzegen.nl/route/overnachtingen vind je per plaats een aantal adressen aan de route. Ook kun je bij mensen thuis slapen. Bij aanschaf van het pelgrimsdagboek op wegenmetzegen.nl/winkel ontvang je een link naar deze adressen.

Een uitgebreidere beschrijving vind je op petrus.protestantsekerk.nl > rondje om de kerk > Wegen met Zegen in de Betuwe.

Uit de synode...

De turbulente tijden waarover ik in *elkkwartaal* 4-2023 schreef, zijn nog niet voorbij. De spanningen in de wereld zijn overal voelbaar en zichtbaar. Inmiddels is het bijna Pasen. De lijdenstijd loopt ten einde en het paasfeest, waarin we het wonder van de wederopstanding van Christus vieren, nadert. Het feest van hoop en licht. De hoop en het licht die ik u allen en ieder in onze wereld toewens.

TEKST: MAARTEN VAN DER WOUDEN, VOORZITTER EVANGELISCH-LUTHERSE SYNODE

Duurzaam Luthers in Nederland 2030

Een terugkerend thema op het overleg van de Synodale Commissie, de EL Synode en in *elkkwartaal*. Projectleider Arie Bijl heeft het 'Plan van aanpak' gepresenteerd. Dit werd besproken met de EL Synode op 16 februari. Tevens was Duurzaam Luthers een groot thema op de Kerkenradendag van 9 maart. Nu het vervolg: de uitvoering van het plan. De voorbereidingen hiervoor zijn in volle gang, er wordt financiering geregeld en daarna kan de uitvoering beginnen. Het wordt een flinke klus, noodzakelijk voor het levend en zichtbaar houden van onze (Lutherse) traditie in Nederland. Nog steeds, en dit blijven we doen, gaan we in gesprek met u in de gemeenten om uw ideeën en meningen mee te laten wegen. Belangrijk, want het gaat tenslotte om het mogelijke voortbestaan van gemeenten en de traditie waarin wij ons allen zo thuis voelen.

Leerstoel Lutherana aan de PThU

In oktober 2023 ging prof. dr. Markus Matthias met emeritaat. Hij bekleedde gedurende 15 jaar de leerstoel Lutherana op de Protestantse Theologische Universiteit (PThU). Zeker gezien het feit dat de lutherse traditie een minderheidspositie inneemt aan de instelling is het belangrijk dat de leerstoel bezet blijft om te doceren en onderzoek te doen naar de historische Luther en de traditie ná Luther en om in gesprek met gereformeerden en hervormden op te komen voor het eigene van Luther zelf. Toen prof. Matthias in 2022 werd vrijgesteld voor onderzoek en publicaties en zodoende geen onderwijs aan theologiestudenten kon verzorgen, vond de lutherse synode dit niet goed voor de lutherse presentie in de opleiding en drong bij de PThU aan op een tussentijdse aanvulling, tot een opvolger van Matthias kon aantreden. Die kwam er met de tijdelijke aanstelling van dr. Andreas Wöhle als extra universitair docent Lutherana. En nu is het gelukt de leerstoel al per 1 maart 2024 opnieuw te bezetten. Een uit universiteitsmedewerkers en lutherse vertegenwoordigers samengestelde beroepingscommissie vond dr. Kinga Zeller bereid deze taak als Associate Professor voor Lutherse theologie op te pakken. We verheugen ons op de vernieuwende en frisse blik die zij (1988, Universiteit Kiel) meebrengt en op een vruchtbare samenwerking.

Kerkenradendag

Een dag die méér is dan alleen voor de kerkenraden van de lutherse gemeenten: een dag met een hartelijk welkom voor iedereen die actief is voor de (landelijke) lutherse kerk. Op 9 maart was het weer zover, dit keer op een prachtige locatie in het Luther Museum aan de Nieuwe Keizersgracht in Amsterdam. Met als hoofdthema – hoe kan het haast anders – Duurzaam Luthers 2030. Daarnaast was er ook aandacht voor de nieuwe liedbundel *Global Achtliederbuch 2024*, uitgebracht door de Lutherse Wereldfederatie (LWF) en ook geïntroduceerd op de recente LWF Assemblée in Krakow. Hieromheen werd met orgelmuziek gezongen en gemusiceerd, iets wat ons lutheranen na aan het hart ligt.

Ook was er goede aandacht voor de introductie van de brochure *De Eredienst – een gang door de liturgie*, een uitgave van de Commissie Liturgie en Kerkmuziek, waarin het eigene en bijzondere van de lutherse eredienst helder en informatief wordt verwoord (zie ook *elkkwartaal* 4-2023), Alle gemeenten en lutherse vierplekken kregen al een pakket toegestuurd. Elk jaar, meestal in februari, is er een Kerkenradendag steeds op een andere locatie. Wilt u deelnemen? Hou dan vooral de ELS-nieuwsbrief en *elkkwartaal* in de gaten voor data en details en hoe u zich kunt aanmelden. En: niet alleen voor leden van (lutherse) kerkenraden, maar voor iedereen die zich verbonden voelt met de lutherse landelijke gemeenschap.

Synode Verkiezingen

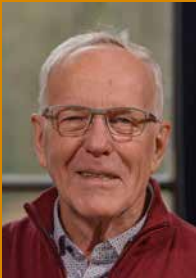
Eind 2024/begin 2025 vinden de verkiezingen plaats voor de Synode voor de zittingsperiode 2025-2029. Er is veel te doen, denk alleen al aan het project 'Duurzaam Luthers 2030', wat vormgegeven gaat worden.

Als u meer wilt betekenen voor de landelijke lutherse kerk en daarin graag meedenkt en -spreekt: bezin u dan eens op een mogelijk kandidaatschap voor de nieuwe verkiezingen. Hiervoor kunt u zich aanmelden bij uw eigen kerkenraad. Met nieuwe, verfrissende en geïnspireerde mensen in de Synode kijken we graag de toekomst in.

Vrienden van Hoekelum

De Stichting Vrienden van Hoekelum is al jaren actief met het organiseren van lutherse activiteiten op kasteel Hoekelum in Bennekom. Nieuwe bestuursleden zorgen voor nieuwe ideeën waarmee de Stichting zich meer richt op promotie en samenwerking.

TEKST EN BEELD: INGEBORG KRIEGSMAN

Daan van Doorne is secretaris van de Stichting en verdiept zich momenteel in het uitgebreide archief. Daarbij kreeg hij een doek in handen uit 1967 met daarop het kasteel en een lutherroos. Niet zo verwonderlijk want kasteel Hoekelum was vanaf 1946 Luthers Buitencentrum. Een mooie aanleiding voor hem om een afspraak te maken met

de conservator van Geldersch Landschap & Kasteelen, sinds 1988 eigenaar van het kasteel, om de achtergrond hiervan uit te zoeken.

Op en rond het kasteel zijn in de loop der jaren veel lutherse activiteiten georganiseerd: vakantieweken, synodevergaderingen, meditatieweekenden, vrouwencontactdagen, een jaarlijkse schaakdag, de jeugdkampen in het Koetshuis en op het kampeerterein, enzovoorts. Veel donateurs van de stichting hebben mooie herinneringen aan al die activiteiten. Van Doorne vertelt dat het aantal donateurs jaarlijks minder wordt. Ook hier is de vergrijzing merkbaar.

Sinds de fusie in 2004 en het samengaan in de Protestantse Kerk Nederland zijn de activiteiten minder geworden. Er kwamen andere locaties bij. Nog steeds gaat het binnen de stichting om het ondersteunen van het kasteel en landgoed Hoekelum. Zij doet dit onder andere door het organiseren en ondersteunen van levensbeschouwelijke en culturele activiteiten, zo mogelijk verband houdend met het lutherse gedachtegoed. Zo staat het omschreven in de doelstelling.

De Stichting organiseert twee vriendendagen per jaar, die worden aangekondigd in de nieuwsbrief Hoekelumberichten, en ondersteunt de jaarlijkse lutherse schaakdag. Wanneer iets wordt georganiseerd met een combinatie luthers en Hoekelum kan men de stichting nog steeds benaderen voor een subsidie, maar in de praktijk komt dit weinig voor.

De twee vriendendagen zijn in eerste instantie bedoeld voor donateurs van de Stichting maar andere belangstellenden kunnen zich ook aanmelden. Iedere bijeenkomst heeft een thema. De afgelopen jaren is onder andere aandacht besteed aan Ikonenschilderkunst, Luthers erfgoed en het toneelstuk 'Nathan de Wijze' met verhalenverteller Kees Posthumus en multi-muzikant Henk van Glabbeek.

De Stichting heeft contact met de Historische Vereniging Oud-Bennekom en de Vereniging Oud Ede. Kasteel Hoekelum ligt tussen beide plaatsen en deze verenigingen hebben ook een link met Hoekelum. Kennis over het kasteel kan nu beter worden gedeeld.

De stichting heeft vier bestuursleden maar men is nog op zoek naar een vijfde. Er wordt tweemaal per jaar vergaderd, waarbij het inhoudelijk gaat over de invulling van de vriendendagen en verdere bestuursaangelegenheden. Belangstellenden kunnen zich daarvoor melden bij secretaris Daan van Doorne: secretaris@vriendenvanhoekelum.nl.

Vriendendagen 2024

20 april met dominee Maarten Diepenbroek over zijn doctoraal onderzoek: Liturgievernieuwing in het (Nederlandse) lutheranisme. Muzikale medewerking: Ada Pérez (traverso) en Tim Veldman (klavecimbel/orgel).

19 oktober – onderwerp nog niet bekend

Voor het deelnemen aan de vriendendagen wordt een kleine bijdrage gevraagd. Opgeven kan per e-mail: secretaris@vriendenvanhoekelum.nl

elkkwartaal

Niet of juist wel graag ontvangen?

Reageer altijd rechtstreeks naar de dienstenorganisatie Protestantse Kerk via abonnementen@protestantse-kerk.nl of (030) 880 18 80. Informatie over uw (lutherse) inschrijving in het ledenregister: vraag als eerste uw kerkenraad!